

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ / ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ &
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ**

**ΦΛΩΡΙΑΝΑ ΣΤΕΦΗ
Α.Μ. 1111Μ043**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ ΚΑΙ FREUD:
ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ»**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
Κ. ΛΕΛΕΔΑΚΗΣ**

ΑΘΗΝΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2014

‘Η πολιτική δεν είναι ούτε ο ψυχαναλυτής της κοινωνίας, ούτε ο παιδαγωγός της κοινωνίας, ούτε η συνείδηση της κοινωνίας. Είναι μια βασική και ουσιώδης διάσταση της αυτοστοχαστικής της και της αυτοανακλαστικότητάς της’

Κ. Καστοριάδης, *Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία*, στο έργο *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2000, σελ.102.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πρώτα απ' όλα θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας μου, Επίκουρο Καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο κ. Κανάκη Λελεδάκη, για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση που μου προσέφερε κατά την διάρκεια της συγγραφής της εργασίας μου, χωρίς τις οποίες η ολοκλήρωσή της θα ήταν αδύνατη. Η συνεργασία μας υπήρξε άψογη όχι μόνο στο επίπεδο των μεταπτυχιακών μου σπουδών αλλά και σε αυτό των προπτυχιακών σπουδών και οι γνώσεις που απέκτησα πολύτιμες. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές και τους συμφοιτητές μου που με τις γνώσεις και τα σχόλια τους συνέβαλλαν στην δημιουργία αυτής της εργασίας. Και τέλος, θέλω να ευχαριστήσω όλους τους φίλους μου για το ενδιαφέρον και την υποστήριξη τους, καθώς και την οικογένεια μου, τους γονείς και τα αδέρφια μου, που μου συμπαραστάθηκαν υλικά και ηθικά και επέτρεψαν να γίνει ένα όνειρο μου πραγματικότητα.

Η εργασία μου αφιερώνεται σε όλους αυτούς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	5
I. Η Ψυχή στην Θεώρηση του Καστοριάδη	
A. Η Έννοια της Ψυχής και ο Εκκοινωνισμός στην Θεώρηση του Καστοριάδη.....	8
Το Είναι της Ψυχής.....	8
Η Διαδρομή προς την Συγκρότηση του Κοινωνικού Ατόμου.....	16
Μετουσίωση και Εκκοινωνισμός.....	20
B. Η Έννοια της Αυτονομίας στον Καστοριάδη και η Συμβολή της Ψυχανάλυσης.....	26
II. Η Ψυχή στην Θεώρηση του Freud.....	36
III. Από τον Freud στον Καστοριάδη.....	48
Επίλογος.....	63
Βιβλιογραφία.....	65

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια του υποκειμένου κατέχει κεντρική θέση στη φιλοσοφική διάνοηση, διατρέχει σχεδόν ολόκληρη την ιστορία της Φιλοσοφίας, συνάπτεται με προβληματισμούς λογικού, οντολογικού, γνωσιολογικού, ηθικού και αισθητικού περιεχομένου και έχει υποστεί μετασχηματισμούς κατά το περιεχόμενό της στην εξέλιξη του φιλοσοφικού λόγου. Το υποκείμενο και η αυτονομία του όσον αφορά την σκέψη, την δράση καθώς και τα διακριτά όρια της αυτονομίας αυτής, αν τελικά μπορούμε να μιλήσουμε για αυτονομία, είναι ένα ζήτημα κεντρικό και διαχρονικό και υπάρχει σε κάθε θεωρία που ασχολείται είτε με το άτομο, είτε με την κοινωνία, είτε με την πολιτική. Η αυτονομία είναι μια έννοια ισχυρή, κυρίως λόγω όλων όσων συνεπάγεται. Μπορεί όμως κανείς να κάνει λόγο για αυτονομία του υποκειμένου; Η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να απαντήσει σε αυτήν την ερώτηση. Βασικό επιχείρημα της, λοιπόν, είναι η θεώρηση του Κορνηλιού Καστοριάδη για την ψυχή. Ο Καστοριάδης είναι από τους σύγχρονους διανοητές που υπερβαίνει τα κυρίαρχα ρεύματα προσέγγισης της πραγματικότητας όπως ο μαρξισμός, ο στρουκτουραλισμός και ο μεταμοντερνισμός και εξετάζει τις έννοιες της αυτονομίας και του φαντασιακού, οι οποίες εμφανίζονται σε όλο το έργο του και μέσω αυτών ανοίγει τον ορίζοντα για μια νέα θεώρηση της πολιτικής, της κοινωνίας και του ανθρώπου, η οποία αποτυπώνεται στο κλασικό πλέον έργο του 'Η Φαντασιακή Θέσμιση της Κοινωνίας.' Μια από τις κεντρικές έννοιες στο έργο του Καστοριάδη είναι η έννοια του

φαντασιακού, η οποία αναφέρεται στην φαντασία ως την δημιουργική ικανότητα να επινοεί μορφές που συνιστούν το ανεξάντλητα νέο, την αλλοίωση της πραγματικότητας και την αναδυόμενη ετερότητα. Το φαντασιακό εκδηλώνεται με δύο μορφές, στο επίπεδο της ψυχής ως ριζική φαντασία και στο επίπεδο της κοινωνίας ως κοινωνικό φαντασιακό. Το φαντασιακό είναι ιδιότητα ανθρώπινη, ατομική ή συλλογική, κοινωνική που δημιουργεί τους θεσμούς, τους νόμους, τις αξίες, τις σημασίες, που λαμβάνουν αντικειμενική και πραγματική υπόσταση. Το φαντασιακό ως άτομο είναι ψυχή αλλά και κοινωνία. Υπάρχει μόνο εντός και δια της κοινωνίας, κάνοντας έτσι λόγο μόνο για κοινωνικό άτομο. Με αυτόν τον τρόπο ο Καστοριάδης, εισάγει μια οντολογία του ανθρώπου με βάση την φαντασία και το φαντασιακό, το ριζικό και το κοινωνικό. Στην εργασία αυτή θα σταθούμε κυρίως στην ριζική φαντασία αφού επίκεντρο μας είναι το υποκείμενο και η κατασκευή του. Αυτό που θα μας απασχολήσει είναι το είναι της ψυχής και η όλη πορεία από την πρωταρχική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η ψυχή και το υποκείμενο μέχρι τον πλήρη εκκοινωνισμό της, ένας εκκοινωνισμός που δημιουργεί το κοινωνικό άτομο. Ο Καστοριάδης εκλαμβάνει την ψυχή ως μόρφωμα του ασυνειδήτου, ενώ η έννοια της δημιουργίας περιέχει μέσα της την *ex nihilo* δημιουργία, το ριζικό φαντασιακό όπως ονομάζεται. Η ρήξη της αρχικής ψυχικής κατάστασης είναι αναπόφευκτη καθώς η ίδια δεν μπορεί να επιζήσει δίχως να υποστεί την διαδικασία του εκκοινωνισμού. Η ουσία της ψυχής και η όλη αυτή διαδικασία κατασκευής του κοινωνικού ατόμου είναι πολύ σημαντικές στην προσπάθεια ανάδειξης και στήριξης μια θεωρίας της αυτονομίας. Αυτό συμβαίνει διότι το φαντασιακό, η βασική ύλη της ψυχής και του ασυνειδήτου, έτσι όπως ο Καστοριάδης το χρησιμοποιεί, επιτρέπει την ύπαρξη της αυτονομίας, παρέχοντας την κατάλληλη ανοικτότητα.

Στην παρούσα εργασία ήταν αδύνατο να μην υπάρξει αναφορά στην θεωρία του Freud για την ψυχή. Δηλαδή στην διαίρεση της ψυχής σε συνειδητό, προσυνειδητό και ασυνειδητό στην πρώτη τοπική και σε Εγώ, Υπερεγώ και Αυτό στην δεύτερη. Ο Καστοριάδης ήταν ένα από τους φιλόσοφους τον οποίο τράβηξε η ψυχανάλυση και μελέτησε το έργο του Freud που τον επηρέασε βαθιά και βασίστηκε πάνω του. Δεν έμεινε όμως εκεί αφού κατάφερε να δώσει μια νέα διάσταση στην θεωρία του Freud πηγαίνοντας την ένα βήμα παραπέρα μέσα από την κριτική που της άσκησε. Έτσι ένας από τους στόχους της παρούσας εργασίας είναι παρουσιάσει τις γνωστές τοπικές θεωρίες του Freud για την ψυχή, να αναδείξει την χρήση της θεώρησης αυτής από τον Καστοριάδη και ταυτόχρονα μέσα από την σύγκριση των δύο θεωριών να φανεί η αλληλοσυσχέτιση και η διαφοροποίησή τους αλλά και ο λόγος που σήμερα μιλάμε για μία εναλλακτική ανάγνωση της θεώρησης του Freud από τον Καστοριάδη. Όλα αυτά θα γίνουν βέβαια με έναν απώτερο σκοπό και με ένα μόνο μέλημα, το ίδιο μέλημα που είχε και ο Καστοριάδης, δηλαδή την διατύπωση μιας θεωρίας της αυτονομίας.

I. Η ΨΥΧΗ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ

A. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΕΚΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ

ΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Ο Καστοριάδης στο μεγαλύτερο ίσως έργο του, την Φαντασιακή Θέσμιση της κοινωνίας, απασχολείται με την ψυχή και συγκεκριμένα με το είναι της ψυχής. Για τον ίδιο η ψυχική μονάδα έγκειται μια μετάπλαση κατά την οποία δημιουργείται το κοινωνικό άτομο, για το οποίο αρχίζουν και υπάρχουν οι θεσμοί, η κοινωνία, τα άλλα άτομα, ο κόσμος, με την έννοια ότι όλα αυτά τα πράγματα δεν έχουν κανένα νόημα για την ψυχική μονάδα και ούτε υπάρχουν γι' αυτήν. Αυτό που πετυχαίνει ο Καστοριάδης ουσιαστικά είναι η παρουσίαση της κοινωνικό-ιστορικής θέσμησης του ατόμου αφού πάντα η ψυχή έγκειται σε συνάρτηση με το κοινωνικό-ιστορικό, εξού και οι δύο εκφράσεις του ριζικού φαντασιακού, η ριζική φαντασία και το κοινωνικό φαντασιακό. Όπως γράφει και ο ίδιος: 'Το ριζικό φαντασιακό υπάρχει ως κοινωνικο-ιστορικό και ως ψυχή / σώμα. Ως κοινωνικο-ιστορικό, είναι ανοιχτός ποταμός του ανώνυμου συλλογικού. Ως ψυχή/σώμα, είναι ρους παραστασιακός / αισθηματικός / προθεσιακός. Ο,τι μέσα στο κοινωνικό-ιστορικό είναι θέση, δημιουργία, οντοπραξία, το καλούμε κοινωνικό

φαντασιακό με την πρώτη έννοια του όρου ή θεσμίζουσα κοινωνία. Ό,τι στην ψυχή / σώμα είναι γι' αυτήν θέση, δημιουργία, οντοπραξία, το καλούμε ριζική φαντασία'¹.

Η επιρροή από τον Freud και οι αναφορές του σε αυτόν στα έργα του είναι εμφανείς, άλλωστε για να χτίσει το δικό του μοντέλο όσον αφορά την ψυχή, και κατ' επέκταση το άτομο, βασίζεται στο ασυνείδητο όπως ο Freud το συνέλαβε. Όπως ο ίδιος ο Καστοριάδης όμως αναφέρει η φροϋδική αντίληψη μπορεί να είναι η αφετηρία αλλά την αντίληψη αυτή 'δεν σκοπεύουμε να βελτιώσουμε ή να ξαναφτιάξουμε αλλά να φωτίσουμε διαφορετικά'². Η ανακάλυψη του φαντασιακού της ψυχής και συνεπώς της ριζικής φαντασίας εμμέσως έγινε από τον Freud, η αναφορά του σε έννοιες όπως η 'φαντασμάτευση' αλλά και του 'φαντάσματος της ψυχής' είναι ενδεικτικές. Δεν δόθηκε όμως ποτέ μια ακριβής ονομασία και γενικώς υπήρξε μια τάση συγκάλυψης, σε διάφορα σημεία, του σημαντικού ρόλου που η ριζική φαντασία κατέχει.

Το ασυνείδητο, λοιπόν, όπως αναφέρει και ο Freud αγνοεί τον χώρο και τον χρόνο και δεν μπορεί να θεωρηθεί ένας τόπος αφού ο τόπος συνεπάγεται μια 'διάκριση' και μια 'διάταξη', πράγματα τα οποία η ψυχή δεν ενστερνίζεται. Το ασυνείδητο 'δεν είναι παρά ένας ενιαίος παραστασιακός/αισθηματικός/προθεσιακός ρους'³ και αυτό διότι είναι αδύνατον να χωρίσει κανείς την παράσταση από τα αισθήματα και τις προθέσεις. Το ασυνείδητο, αυτοσυγκροτείται μέσω της ριζικής φαντασίας, είναι κάτι που δεν μπορεί να καθοριστεί απόλυτα αλλά που μπορεί ταυτόχρονα να δέχεται καθορισμούς. Η αρχική ψυχική κατάσταση χαρακτηρίζεται από απροσδιοριστία, αδιακρίσια διότι όλες οι ψυχικές διαδικασίες δεν πραγματοποιούνται ποτέ σε καθορισμένη σειρά, αμορφία, ένα μέρος

---

¹ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σ. Χαλικιάς, Γ. Σπαντιδάκη, Κ. Σπαντιδάκης, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1985, σελ. 512.

² Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 388.

³ *Αυτ.*, σελ. 389.

όπου το αδύνατο δεν υπάρχει, ένας χώρος με ‘αμείωτη δημιουργία παραστάσεων’ όπου τίποτα δεν είναι μάταιο και αδιάφορο αφού κάθε έκκληση έχει ήδη εκπληρωθεί και κάθε παράσταση είναι επενδυμένη με ένα συναισθηματικό φορτίο. ‘Η ψυχή είναι κάτι που μορφώνει που δεν υπάρχει παρά μέσα και χάρη σ’ αυτό που μορφώνει και όπως το μορφώνει, είναι *Bildung* και *Einbildung* – μόρφωση και φαντασία – είναι ριζική φαντασία που προκαλεί την ανάδυση μιας πρώτης παράστασης από ένα τίποτα παράστασης, δηλαδή από το τίποτα’⁴. Η ψυχή, λοιπόν, σύμφωνα με τον Καστοριάδη υπάρχει χάρη στη ριζική φαντασία η οποία μέσα από τον παραστασιακό ρου προσφέρει την παράσταση, και όλα αυτά γίνονται πάντα με την προϋπόθεση της ακαθοριστίας. Η ψυχή ανασυγκροτείται μέσω της παράστασης, της εικόνας. Η πρώτη παράσταση αποτελεί δημιουργία.

Η παράσταση, το στοιχείο αυτό της ψυχής, είναι κάτι το μη αναλύσιμο αλλά ταυτόχρονα και κάτι τόσο περίπλοκο. Είναι ακαθόριστη διότι δεν υποτάσσεται σε καμία απαίτηση της καθοριστικότητας και ‘ότι δεν είναι μέσα σε μια παράσταση, μπορεί παρ’ όλα αυτά να βρίσκεται μέσα της, και σε αυτό δεν υπάρχει κανένα όριο, κανένα πέρας’⁵. Η συγχώνευση και η αδιακρισία είναι οι κύριες ιδιότητες της παράστασης, χωρίς όμως να έχουμε την επικράτηση του χάους, μια ‘σαθρή πολλαπλότητα’. Η παράσταση δημιουργείται μέσα στην ψυχή αλλά και από την ψυχή. Το ασυνείδητο έχει, λοιπόν, την ικανότητα να δημιουργεί παραστάσεις που δεν προκαθορίζονται από πραγματικές, ορθολογικές ή λειτουργικές αναφορές, κάνοντας έτσι την φαντασία αυτόνομη και αποσυνδεδεμένη από κάθε βιολογική ρύθμιση και αναφορά από την πραγματικότητα.

Έτσι, ‘η ψυχική διεργασία απολειειτουργικοποιείται σε σχέση με τις ζωτικές ανάγκες [...] η φαντασία αυτονομείται και η παραστασιακή ευχαρίστηση κυριαρχεί στην

---

⁴ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 383.

⁵ *Αυτ.*, σελ. 392.

ευχαρίστηση του οργάνου⁶. Και αυτά είναι δύο από τα τέσσερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ψυχής ή αλλιώς των τεσσάρων αρχών της. Το τρίτο γνώρισμα, το οποίο είναι προϋποτιθέμενο των δυο παραπάνω χαρακτηριστικών, είναι η αυτονόμηση της φαντασίας δηλαδή η ικανότητα να βλέπουμε μέσα σε κάποιο πράγμα αυτό που δεν είναι. Ενώ το τελευταίο γνώρισμα, είναι η αυτονόμηση του αισθήματος.

Είναι εμφανές, ότι η γέννηση των παραστάσεων είναι και η ουσία της ψυχής, παραστάσεις που σχηματίστηκαν από έναν ελάχιστο αριθμό αρχαϊκών παραστάσεων που ήταν για την ψυχή ο κόσμος. Ένας κόσμος που αποτελεί έναν ‘μονήρη πυρήνα’ ο οποίος είναι ασύμβατος με το κοινωνικό και συμβολικό πεδίο καθώς και το πεδίο του νοήματος. Παρά το γεγονός αυτό όμως, όπως μας λέει και ο ίδιος ο Καστοριάδης, αυτή η πρωταρχική κατάσταση της ψυχής είναι ένα στάδιο γεμάτο νόημα αφού ‘σ’ αυτό το πρωταρχικό τρόπο του είναι της ψυχής βρίσκεται η πρώτη μήτρα του νοήματος⁷. Αυτό το ‘πρωτονόημα πραγματώνει μόνο του , εκεί όπου ένα νόημα δεν μπορεί προφανώς ακόμα να υπάρξει, το ολικό νόημα⁸. Με άλλα λόγια, η απαίτηση που τίθεται από την ύπαρξη του νοήματος εκπληρώνεται αυτόματα με την ίδια την ύπαρξη, υπάρχει δηλαδή ένα τελεστικό-τετελεσμένο σχήμα. Επομένως, κύριο γνώρισμα του μονήρη πυρήνα της ψυχής είναι ότι από την μια θα αναζητά πάντοτε ένα νόημα και από την άλλη η ίδια η ύπαρξη της φαντασία αυτόματα θα πραγματώνει την αναζήτηση του νοήματος αυτού. Το φάντασμα δηλαδή είναι αντικείμενο και πραγμάτωση του νοήματος ταυτόχρονα.

Στην συνέχεια έχουμε την σύνδεση ενόρμησης και παράστασης, αφού οι ενορμήσεις, όπως αποκαλούνται στην ψυχανάλυση, οι οποίες και απαιτούν την ικανοποίησή τους

---

⁶ Γ. Στεφανάτος, *Η Ψυχανάλυση στην Πορεία της Σκέψης του Καστοριάδη Ρήξεις, Συνέπειες, Προοπτικές* στο Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, πρόλ. Κ. Δεσποτόπουλος, Ομίλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & εκδ. Ύψιλον, 2007, σελ. 54.

⁷ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 421.

⁸ *Αυτ.*, σελ. 422.

πρέπει με έναν τρόπο να εκδηλωθούν στην ψυχή και αυτό έχει ως αποτέλεσμα η ενόρμηση να εκπροσωπηθεί μέσω της παράστασης, δηλαδή κατά κάποιον τρόπο υπάρχει μια επένδυση της παράστασης από την ενόρμηση, διότι 'η παράσταση δεν μπορεί να διαμορφωθεί χωρίς τις οδηγίες της ενόρμησης' και η παράσταση είναι πάντα σχετική της ενόρμησης.

Το είναι του ασυνειδήτου ακολουθεί ένα τρόπο λειτουργίας που καμία σχέση δεν έχει με την λογική, όπως είπαμε και παραπάνω αγνοεί τον χρόνο, δεν υπάγεται στην καθοριστικότητα αφού αποτελεί εκδήλωση της ριζικής φαντασίας και ο τρόπος του είναι του είναι αυτός του μάγματος, ένα 'παραστασιακό φαντασιακό μάγμα ασυνειδήτου', ένα 'καρκίνωμα της ανθρώπινης ψυχής', μια 'νεοπλασία' ή αλλιώς μια 'ανεξάντλητη πηγή έκπληξης' όπως την χαρακτηρίζει και ο Καστοριάδης. Αυτή η πρωταρχική κατάσταση του ασυνειδήτου ταυτίζεται με την αρχική κατάσταση της ψυχής, μια κατάσταση αυτοδημιουργίας.

Η ριζική φαντασία δημιουργεί το υπόβαθρο που ο Καστοριάδης χρειάζεται ώστε να υποστηρίξει την θεωρία του περί αυτονομίας και που του επιτρέπει να εισάγει στο μοντέλο του την απαραίτητη ανοικτότητα.

Δεν υπάρχει επίσης καμία διάκριση ανάμεσα σε παράσταση, πρόθεση και αίσθημα αλλά και δεν μπορεί να υπάρξει ελλιπόν αντικείμενο και αυτό συμβαίνει διότι οτιδήποτε υπάρχει στην ψυχή έχει ήδη πραγματωθεί πριν ακόμα εμφανιστεί. Για να πει κανείς δηλαδή ότι, για παράδειγμα, υπάρχει στην ψυχή μια συγκεκριμένη πρόθεση αυτό αυτόματα θα συνεπάγεται ότι υπάρχει ήδη μια παράσταση που είναι αυτή η πρόθεση εκπληρωμένη. Συνεπώς, για να εμφανιστεί το ελλιπόν αντικείμενο στην ψυχή θα πρέπει η ίδια να το δημιουργήσει ως τέτοιο, με άλλα λόγια κάτι που είναι μπορεί η ψυχή να το

ανάγει σε μη είναι. Όπως γράφει και ο ίδιος ο Καστοριάδης: 'Η έλλειψη του αντικειμένου αποτελεί έρεισμα για της ψυχικής δημιουργίας. [...] Ως ασυνείδητο η ριζική φαντασία κάνει η ίδια τον εαυτό της κάνει να είναι αυτά που δεν είναι πουθενά αλλού αυτό που δεν είναι και αυτό που είναι για μας προϋπόθεση για να υπάρξει οτιδήποτε'⁹.

Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια κατάσταση κατά την οποία δεν μπορεί να τεθεί διάκριση μεταξύ εαυτού και του υπολοίπου κόσμου μια φάση 'αυτισμού' και 'εγκλεισμού' της ψυχής. Σε αυτή την φάση, δεν υπάρχει καμία αντίληψη της πραγματικότητας, πόσο μάλλον η δυνατότητα ελέγχου αυτής της πραγματικότητας. Κατ' αρχήν, δεν υπάρχει η διάκριση του μέσα και του έξω, του εσωτερικού και του εξωτερικού, αυτό συμβαίνει γιατί ουσιαστικά η αντίληψη που έχει το υποκείμενο για τον εαυτό του ταυτίζεται και είναι 'παράσταση παντός (ως) εαυτού', όπως την ονομάζει ο Καστοριάδης, στην οποία το υποκείμενο επενδύει όλη την ψυχική του ενέργεια. Αυτήν ακριβώς την στιγμή, έχουμε την εμφάνιση της πρωταρχικής ναρκισσιστικής λίμπιντο ή αλλιώς 'αυτιστικής' λίμπιντο. Το υποκείμενο αναφέρεται πάντα στον εαυτό του και το περιβάλλον και ο εαυτός είναι ένα και το αυτό. Η αυτο-αναφορικότητα, λοιπόν, και η αυτό-επένδυση είναι χαρακτηριστικά της πρωταρχικής κατάστασης, όπου ο εαυτός είναι ταυτόσημος με το παν και το όλον. Ενδεικτική είναι η φράση του Freud «Ich bin die Brust» (είμαι ο μαστός) που δείχνει ακριβώς την φάση στην οποία βρίσκεται το υποκείμενο, όπου το αντικείμενο δεν νοείται ως κάτι ξεχωριστό από το ίδιο. Το βρέφος, για παράδειγμα, δεν έχει αντίληψη των ορίων του και βλέπει τον μαστό σαν ένα κομμάτι του. Το αντικείμενο θα αρχίσει να γίνεται κάτι διαφορετικό από το υποκείμενο/εαυτό κατά τον εκκοινωνισμό της ψυχής. Η άλλη περίπτωση, κατά την οποία, υποκείμενο και αντικείμενο θα ταυτιστούν είναι κατά την ενδοβολή του χαμένου πια αντικειμένου με

---

⁹ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., 1985, σελ. 410.

τρόπο συνταυτιστικό. Εδώ να τονιστεί, ότι σε καμία περίπτωση ο Καστοριάδης δεν θέλει, λόγω της αναφοράς του όρου του ναρκισσισμού, την μετατροπή του ίδιου του υποκειμένου σε ένα αντικείμενο, δηλαδή να εννοηθεί ότι δημιουργείται μια αυτοεπενδυτική λίμπιντο. Αυτό που θέλει να υπογραμμίσει είναι η συσχέτιση και η σύνδεση του υποκειμένου με τον εαυτό και εξαιτίας αυτού εισάγει την έννοια του αυτισμού του Bleuber, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί και παραπάνω, επειδή ακριβώς δεν λαμβάνει χώρα μια εξάλειψη και ένας αποκλεισμός του εξωτερικού περιβάλλοντος. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι υποκείμενο και περιβάλλον είναι ένα σύνολο αδιαίρετο και μια παράσταση/αίσθημα του εαυτού με μια εσαεί τάση διατήρησης της κατάστασης αυτής στην οποία κυριαρχεί η αρχή της ηδονής. 'Η ασυνείδητη ψυχή είναι λοιπόν αυτό, περιστασιακή διαδικασία όπου η ανάδυση και η συσχέτιση των παραστάσεων «ρυθμίζονται»/κατευθύνονται από την αρχή της ηδονής'¹⁰.

Όπως είναι φανερό, η ψυχή δεν θα μπορούσε να είναι σε αυτή την κατάσταση παντοδυναμίας και απεριόριστης πηγής ηδονής για πάντα, πόσο μάλλον όταν έρχεται σε συνεχή επαφή με τον έξω κόσμο, το περιβάλλον, το αντικείμενο, τον Άλλο. Έτσι, η ρήξη της ίδιας αλλά και του κόσμου της είναι αναπόφευκτη. Αυτή η ρήξη θα αποτελέσει την αρχή της κατασκευής του κοινωνικού ατόμου και την εγκαθίδρυση της πραγματικότητας στην ψυχική μονάδα, πράγμα το οποίο θα επιτευχθεί μέσω της επιβολής μίας νέας οργάνωσης στον ψυχικό είναι του υποκειμένου και συνάμα μέσω της θέσπισης της ετερογένειας, της απαρέσκειας και της πολυειδίας μέσα στην ψυχή. Όλα αυτά η ψυχή δεν μπορεί να τα παραβλέψει και τελικώς θα αναγκαστεί να τα αποδεχτεί, θα προσπαθεί όμως πάντα να φτάσει και πάλι σε αυτή την αδιάσπαστη πρώτη κατάσταση στην οποία είχε βρεθεί χωρίς όμως ποτέ να μπορέσει να αναπαραγάγει και να κάνει πραγματικότητα

---

¹⁰ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 413.

τον πόθο της αυτό. ‘Από την στιγμή που η ψυχή υπέστη τη ρήξη της μονήρης καταστάσεως της, ρήξη που της επέβαλαν το «αντικείμενο», ο άλλος και το ιδίωσμα, είναι για πάντα εκκεντρωμένη σε σχέση με τον εαυτό της και προσανατολίζεται από εκείνο που η ίδια δεν είναι πια, που δεν είναι πια και δεν μπορεί πια να είναι. Η ψυχή είναι το ίδιο της το χαμένο αντικείμενο’¹¹.

Η ρήξη αυτή του μονήρη πυρήνα της ψυχής και η εισαγωγή της αρχής της πραγματικότητας αν και θα αλλάξουν ριζικά την ψυχική πραγματικότητα δεν θα πρέπει να λάβει κανείς ως δεδομένο ότι θα εξαλείψουν ή θα εξαφανίσουν το περίφημο αυτό ‘φαντασμεύειν’, την ριζική φαντασία, και αυτό διότι πάντα ένα μέρος της ψυχής θα μένει ελεύθερο παρά τον περιορισμό που θα δεχτεί και δεν θα μπορέσει ποτέ να ελεγχθεί από την πραγματικότητα αφού τα ίχνη της πρωταρχικής κατάστασης της ψυχής δεν θα απωθηθούν ποτέ. Αυτός ο απύθμενος πόθος θα είναι παρόν μέχρι το τέλος. Συνέπεια όλων αυτών είναι η δημιουργία δυο διαφορετικών πόλων μέσα στην ψυχή, από την μία τα ίχνη αυτά της πρωταρχικής κατάστασης του ασυνειδήτου και από την άλλη τον πόλο που εκπροσωπεί το κοινωνικό και χαρακτηρίζεται από την ετερογένεια και την απαρέσκεια.

Δύο αποτελούν τα σημαντικότερα γεγονότα μετά την είσοδο του ατόμου στον κόσμο. Το ένα έχει να κάνει με το ‘σχίσμα από τον εαυτό’ και το δεύτερο αφορά την ενεργοποίηση της απώθησης.

---

¹¹ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 418.

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΤΟΜΟΥ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

Η πρωταρχική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η ψυχή δηλαδή πάντα κλειστή στον εαυτό της δεν μπορεί να συνεχιστεί για πάντα. Και εδώ εισέρχεται το θέμα του εκκοινωνισμού της ψυχής, ένας εκκοινωνισμός ο οποίος είναι αναγκαίος για την επιβίωση του ατόμου αλλά και πολύ βίαιος για την ψυχή. Όπως αναφέρει και ο Καστοριάδης έχει ως αποτέλεσμα με την βοήθεια των διεργασιών της μετουσίωσης το κοινωνικό άτομο.

Η κατάληξη, λοιπόν, αυτή θα περιγραφεί στα επόμενα κεφάλαια έτσι όπως αναπτύχθηκε από τον Καστοριάδη. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η απαρέσκεια σηματοδοτεί την ρήξη της ψυχικής μονάδας. Μια απαρέσκεια που θα συνδεθεί με την διαφορετικότητα, την πραγματικότητα, και το αρνητικό νόημα. Η πρώτη απαρέσκεια, η οποία θα κλονίσει την ψυχική μονάδα γιατί θα αρχίσει σιγά σιγά να της συστήνει το 'έξω' και το πραγματικό, θα εκδηλωθεί με την απουσία του μητρικού μαστού γκρεμίζοντας τον αυτιστικό κόσμο της ψυχής. Ένα έξω δημιουργείται για να μπορέσει η ψυχή να εξώσει εκεί αυτό που δεν θέλει αυτό για το οποίο δεν υπάρχει μέσα της τόπος το μη-νόημα ως απόντα, τον κακό μαστό [...]. Η ψυχή επινοεί-σχηματίζει ένα έξω για να τοποθετήσει τον μαστό της απαρέσκειας¹².

Ο μαστός, επομένως, θα αποκτήσει μια διττή σημασία για το υποκείμενο αφού θα πάρει αρνητικό ή θετικό νόημα ανάλογα με την απουσία/παρουσία του, πράγμα που θα

---

¹² Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 427.

οδηγήσει στον πρώτο διαχωρισμό της αυτιστικής λήμπιντο καθώς το υποκείμενο και ο καλός μαστός θα επενδύονται θετικά ενώ ο κακός μαστός που ανάγεται έξω από το υποκείμενο αρνητικά.

Το γεγονός όμως ότι ένα έξω έχει αρχίσει να γεννιέται για το υποκείμενο δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι αυτό έχει πλήρη αντίληψη και κατανοεί τι είναι το πραγματικό αντικείμενο. Όπως λέει ο Καστοριάδης, το πραγματικό αντικείμενο είναι αυτό 'που ξεφεύγει από την επήρεια του υποκειμένου' και μόνο τότε θα μπορέσει να ειδωθεί από αυτό ως τέτοιο. Την στιγμή που το υποκείμενο θα συνδέσει και θα αντιληφθεί ότι καλός και κακός μαστός είναι ένα και το αυτό και ταυτόχρονα θα συνειδητοποιήσει ότι το αντικείμενο/μαστός ανήκουν σε ένα πρόσωπο, στην προκειμένη περίπτωση την μητέρα, τότε το πραγματικό αντικείμενο θα έχει συγκροτηθεί για το υποκείμενο. 'Ο άλλος τίθεται ως τέτοιος μόνο την στιγμή που μπορεί να τεθεί ως εκείνος που έχει την εξουσία διαθέσεως του αντικειμένου'¹³.

Οι δυο διαφορετικές ιδιότητες που λαμβάνει ο μαστός, που με την σειρά τους προκαλούν από την μια το αίσθημα του μίσους και από την άλλη το αίσθημα της αγάπης, δύο συναισθήματα αντίθετα, θα αναχθούν σε ένα πρόσωπο από το οποίο και εξαρτώνται κάνοντας έτσι τον άλλο παντοδύναμο. Αυτό συμβαίνει διότι η διάθεση αυτού του πολύτιμο για το υποκείμενο αντικείμενο, ο μαστός, είναι στην διάθεση του άλλου και πάντα υπό την εξουσία του: 'Η κατ' αυτόν τον τρόπο συγκροτημένη εικόνα του άλλου είναι συνεπώς προβολή για τον εαυτό του. Μπορεί να πει κανείς ότι ο άλλος είναι πραγματικά παντοδύναμος ως προς το μόνο πράγμα που είναι σημαντικό δηλαδή τον μαστό διότι το παιδί είναι αδιάφορο για όλα τα άλλα'¹⁴.

---

¹³ Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 428- 429.

¹⁴ *Αυτ.*, σελ. 429.

Το πέρασμα στην τριαδική φάση είναι ουσιαστικά η αρχή του εκκοινωνισμού. Αυτό που το άτομο αρχίζει να κάνει είναι να συλλαμβάνει την πραγματικότητα να την εισάγει μέσα του και ταυτόχρονα να την μεταφράζει έτσι ώστε να συμβαδίζει με αυτό που έχει νόημα για το ίδιο, δηλαδή όπως την ονομάζει ο Καστοριάδης, με την α-πραγματικότητα. Η φαντασιακή παντοδυναμία του άλλου εκδηλώνεται μέσα από τρία γεγονότα. Μέσα από την πραγματικότητα, την εναλλαγή απουσίας και την παρουσίας και την εξουσία διάθεσης του αντικειμένου. Η σημαντικότητα του άλλου πέρα από την παντοδυναμία του έγκειται στο γεγονός ότι ο άλλος είναι αυτός που ενσαρκώνει, παροντοποιεί και εικονίζει τον κόσμο για το υποκείμενο. Ο άλλος υπάρχει σε δύο επίπεδα, είναι καταρχάς φαντασιακός άλλος διότι έτσι τον αντιλαμβάνεται το υποκείμενο μέσα από το δικό του σύστημα και ταυτόχρονα είναι και ένα πρόσωπο που σε ψυχικό επίπεδο εκφράζει τα συναισθήματα του, την συμπεριφορά του και δίνει ή όχι πράγματα στο υποκείμενο. Το άτομο, λοιπόν, συνδέει την συμπεριφορά του άλλου με τις δικές του πράξεις και τον δικό του ψυχικό κόσμο δημιουργώντας έτσι ένα σχήμα δράσης και αντίδρασης, δηλαδή εάν το υποκείμενο εμφανίσει την χ συμπεριφορά, αυτό θα έχει ως αιτία η στάση του άλλου να είναι η ψ. Ουσιαστικά, αυτό που συμβαίνει είναι ότι έχουμε την αντανάκλαση του ίδιου του υποκειμένου στον άλλο καθώς η στάση του δέχεται την ανάλογη αντίδραση. Έτσι, το άτομο αρχίζει και βρίσκεται σε μια φάση κατά την οποία τα επιμέρους αντικείμενα και οι επενδύσεις του υποκειμένου οι οποίες θα εγκαταλειφθούν κάποια στιγμή για να αντικατασταθούν από άλλα, θα αφήσουν στο υποκείμενο σημάδια τα οποία θα χαραχτούν βαθιά μέσα του και στην ουσία θα κάνουν το υποκείμενο αυτό που είναι.

Σε αυτήν την φάση το άτομο βρίσκεται ακόμα κάτω από την εξάρτηση του άλλου, ενός άλλου που αποτελεί ένα συνονθύλευμα γνώσης, εξουσίας, και νοήματος. Η έννοια

του συνταυτισμού σε αυτήν την φάση θα αλλάξει καθώς διαδικασίες όπως αυτές τις ενδοβολής και την προβολής θα γίνουν πιο περιπλοκές και ο συνταυτισμός μεταβατικός. Το πιο σημαντικό όμως στην όλη διεργασία του συνταυτισμού είναι η εναλλαγή που θα υπάρξει στην θέση που λαμβάνει το υποκείμενο, διότι από την μια μεριά θα υπάρξει μια ταύτιση με τον άλλο θέλοντας έτσι να προβληθεί η παντοδυναμία του, ενώ από την άλλη το υποκείμενο θα μπαίνει στην θέση του αντικειμένου επειδή αυτό είναι για τον άλλο ποθητό. Με αυτό τον τρόπο η παρουσία του άλλου θα καταφέρει να σπάσει την αέναη επιστροφή της λίμπιντο του υποκειμένου στο ίδιο πράγμα που οδηγεί στην εξάλειψη του αυτοερωτισμού και καθιστά τον άλλο ως ένα αντικείμενο του πόθου.

Η αρχή της ηδονής θα υποστεί επίσης μια διάρθρωση, αφού θα χωριστεί σε αρχή της ηδονής και σε αρχή της αποφυγής της απαρέσκειας. Η πρώτη μένει πάντα μέρος του ασυνειδήτου και υπενθύμιση του μονήρη πυρήνα της ψυχής ενώ η δεύτερη σε άμεση σύνδεση με τον άλλο και την στάση του προς το υποκείμενο. Χωρίς να ξεχνά κανείς σε αυτό το σημείο όμως, ότι ο άλλος για το υποκείμενο είναι πάντα φαντασιακός άρα και οι πράξεις του μεταφράζονται από το υποκείμενο με έναν γνώμονα φαντασιακό.

ΜΕΤΟΥΣΙΩΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΣ

Όλος αυτός ο δρόμος μέσα από τα τρία στάδια κατά τον Καστοριάδη, είναι ο δρόμος προς την συγκρότηση της πραγματικότητας, της αντίληψης και την κατασκευή του κοινωνικού ατόμου. Βασική διαδικασία του εκκοινωνισμού, δηλαδή ‘η εσωτερίκευση των κοινωνικών φαντασιακών σημασιακών σημασιών’¹⁵, είναι η μετουσίωση η οποία ‘δεν είναι τίποτα άλλο από την ψυχογενετική ή ιδιογενετική πλευρά του εκκοινωνισμού ή ο εκκοινωνισμός της ψυχής θεωρούμενος ως ψυχική διαδικασία. Αυτή η διαδικασία μπορεί να γίνει παρά μόνο μέσα από όρους ουσιώδεις που της είναι αυστηρά εξωτερικοί συνιστά στην ανάληψη από την ψυχή των κοινωνικά θεσμισμένων μορφών, ειδών, και των σημασιών που αυτά συνοδεύουν, ή στην οικειοποίηση του κοινωνικού από την ψυχή με την σύσταση μιας ενδιάμεσης επιφάνειας ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο ή κοινό κόσμο’¹⁶. Για να συμβούν όμως όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, αυτό συνεπάγεται δυο πολύ σημαντικά πράγματα, τα οποία αποτελούν βασικά επιχειρήματα στο έργο του Καστοριάδη καθώς και αυτής εδώ της εργασίας. Πρώτον, ότι η ψυχή είναι ριζική φαντασία και γι’ αυτό τον λόγο μπορεί να θέτει ‘τι αντί τινός’ (quid pro quo) και δεύτερον ότι το κοινωνικό-ιστορικό είναι κοινωνική φαντασία, δηλαδή μορφές και σημασίες τις οποίες η ψυχή από μόνη της δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει. Κατά την διαδικασία της μετουσίωσης, λοιπόν, έχουμε την αποσεξουαλικοποίηση της ενόρμησης, την δημιουργία μιας τομής ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό αλλά

---

¹⁵ Κ. Καστοριάδης, *Ο Θρυμματισμένος Κόσμος*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Κ. Σπαντιδάκης, εκδ. Ύψιλον, 1992, σελ. 205.

¹⁶ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 439.

κυρίως επιτυγχάνεται μια αλλαγή ‘αντικειμένου’ με την έννοια ότι από δω και εμπρός ότι ήταν για την ψυχή ως τώρα αντικείμενο, αν και θα συνεχίσει να έχει την φυσική υπόσταση που αυτό είχε ως τώρα, θα έχει μια άλλη σημασία, θα γίνει ένα αντικείμενο με μια σημασία θεσμισμένη κοινωνικά. Για παράδειγμα, η μητέρα πια για το παιδί θα σταματήσει να είναι η μητέρα σεξουαλικό αντικείμενο αλλά θα γίνει μια μητέρα κοινωνικά θεσμισμένη, μια τρυφερή μητέρα, μια μητέρα πλαισιωμένη πλέον σε σχέσεις και σημασίες κοινωνικά θεσμισμένες. Το ενδιαφέρον όμως σημείο εδώ είναι ότι η ψυχή παρότι θα δεχτεί, θα υποστεί για να είναι κανείς ακριβής, την αλλοίωση του αντικειμένου και την αλλαγή στο πως θα βλέπει το αντικείμενο από δω και μπρος, αφενός δεν θα μπορέσει ποτέ να εγκαταλείψει όλα όσα ήταν το αντικείμενο σε προηγούμενες φάσεις και αφετέρου δεν θα καταφέρει ποτέ πλήρως να επιτύχει τον διαχωρισμό ανάμεσα στην έννοια που είχε το αντικείμενο πριν και αφού δεχτεί την επίδραση της διαδικασίας της μετουσίωσης. Για να γίνει πιο σαφές, αρκεί να γυρίσει κανείς στο παράδειγμα της μητέρας που χρησιμοποιήθηκε παραπάνω. Για το υποκείμενο η μητέρα είναι πλέον η τρυφερή μητέρα, μέσα στην ψυχή όμως συνυπάρχει η μητέρα με τα χαρακτηριστικά που είχε σε κάθε φάση (τριαδική, οιδιπόδεια, μετα-οιδιπόδεια). Όλες αυτές οι ‘μητέρες’, προφανώς και σε φυσικό επίπεδο δεν είναι ανεξάρτητες, μιας και πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο αλλά και για την ψυχή τα διαφορετικά αυτά ‘πρόσωπα’ δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους, ούτε οι διαμορφώσεις τους ξεκάθαρες και αδιάβλητες. Όλα αυτά δεν θα πρέπει να φαντάζουν καθόλου περίεργα αν αναλογιστεί κανείς το είναι της παράσταση όπως άλλωστε το περιγράψαμε παραπάνω. Όπως γράφει και ο Καστοριάδης το να έχει κανείς στο μυαλό του την παράσταση σαν οτιδήποτε άλλο εκτός από μαγματική ‘θα ισοδυναμούσε με το να σκεφτούμε ότι η

παράσταση (ή το αντικείμενο) είναι για την ψυχή σαν μια κρεμάστρα, όπου κρέμονται διαδοχικά διαφορετικά αισθήματα, προθέσεις, σχέσεις, και σημασίες, που το καθένα τους διάγει μια ύπαρξη ανεξάρτητη και που όλα μαζί αφήνουν άθικτο το κοινό τους «υπόβαθρο»¹⁷.

Με άλλα λόγια, η διαδικασία της μετουσίωσης οδηγεί στην αντικατάσταση των αντικειμένων στα οποία η ψυχή έχει επενδύσει με άλλα αντικείμενα τα οποία είναι κοινωνικά θεσμισμένα. Τα αντικείμενα αυτά τελικώς μετατρέπονται σε πράγματα και άτομα και η ιδιωτική γλώσσα μετατρέπεται σε δημόσια. Βέβαια, όπως έχουμε τονίσει επανειλημμένα σε αυτή την εργασία 'το υποκείμενο δεν εγκαταλείπει ποτέ ολοκληρωτικά τις θέσεις που είχε κάποτε καταλάβει [...]. Αυτές οι θέσεις όμως εξακολουθούν να υφίστανται «κανονικά» παρά ως κυρίως συνειδητές'¹⁸. Η κοινωνία καταφέρνει να σπάσει το κλειστό κύκλωμα που λέγεται ψυχή και μετά την διαδικασία της κοινωνικοποίησης η ριζική φαντασία υπάρχει πια ως ασυνείδητο, ονειροπόληση, όνειρο. Η ψυχή, όπως τονίσαμε και παραπάνω απαιτεί νόημα, ένα νόημα που η κοινωνία την κάνει να απαρνηθεί και με αυτό τον τρόπο ότι ήταν για την ψυχή αρχικά νόημα θα αντικατασταθεί με το κοινωνικό νόημα. Αν και ψυχή και κοινωνία είναι μη αναγώγιμες η μια στην άλλη το κοινό τους είναι η ύπαρξη ενός μη λειτουργικού νοήματος. 'Δηλαδή, ενώ το ριζικό φαντασιακό της ψυχής στην ουσία «υπάρχει» πέρα από το πεδίο της κοινωνίας, ως παντελώς αυτοέγκλειστη, αυτιστική οντότητα, η ψυχή δεν μπορεί ποτέ να υπάρξει με κάποιο νόημα του εαυτού της αν δεν εξωτερικευθεί και δεν επενδυθεί σε αντικείμενα τα οποία καθορίζονται ως αντικείμενα από την εκάστοτε θεσμισμένη

---

¹⁷ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 441.

¹⁸ *Αυτ.*, σελ. 442.

κοινωνικό-ιστορική ολότητα¹⁹. Η μετουσίωση επομένως, δεν είναι τίποτα άλλο από την διαδικασία μέσα από την οποία εγγράφεται η κοινωνία στην ψυχή κατά την οποία, όχι μόνο η ψυχή χάνει την αρχική της παντοδυναμία και τα αρχικά της αντικείμενα αλλά επενδύει σε αντικείμενα και κίνητρα που έχουν μια κοινωνική βάση. Με άλλα λόγια, η μετουσίωση σαν λειτουργία συστήνει στην ψυχή τον Άλλον. Αυτό γίνεται με ένα πολύ βίαιο τρόπο ο οποίος ούτε συνειδητός είναι ούτε αποτελεί προσωπική επιλογή του υποκειμένου.

Η στροφή και η μεταμόρφωση της αυτιστικής αυτής ψυχικής μονάδας σε αντικείμενα και παραστάσεις που έχουν ένα κοινωνικό νόημα δεν είναι ποτέ ολοκληρωτική γιατί η ψυχή αρνείται να παραιτηθεί πλήρως από την άσκηση του πρωταρχικού της νοήματος και της παντοδυναμίας. Το αποτέλεσμα είναι ένα κοινωνικό άτομο με αχαλίνωτη φαντασία, ένα άτομο που δημιουργεί από το τίποτα κάτι.

Μια άλλη στοιβάδα της ανθρώπινης ψυχής έρχεται στο προσκήνιο με την κοινωνικοποίηση της ψυχής, αυτή είναι το συνειδητό. ‘Οργανωμένο από την αρχή της εξιδανίκευσης [...], το συνειδητό συγκροτείται ως κοινωνικό άτομο. Το κοινωνικό άτομο είναι καθαρό κατασκεύασμα της κοινωνίας, βαθιά βυθισμένο σε έναν κοινωνικό κόσμο νοήματος και υποταγμένο στους πραγματικούς, ορθολογικούς και λειτουργικούς προσδιορισμούς της κοινωνίας του²⁰. Έτσι λοιπόν με την εμφάνιση του πραγματικού Εγώ, με την φρουδική ορολογία, και την οριστική κατασκευή του κοινωνικού ατόμου που συνοδεύεται με την αντιστροφή του σκοπού της ηδονής, την αλλαγή του ίδιου της του χαρακτήρα, κάνοντας το υποκείμενο να βρεθεί σε μια κατάσταση σαν την αρχική

---

¹⁹ Σ. Γουργουρή, «Φιλοσοφία και Μετουσίωση», *Νέα Κοινωνιολογία*, τχ. 31, Φθινόπωρο 2000, σελ. 45.

²⁰ Φ. Θεοδωρίδης, *Η Σημασία του Έργου του Καστοριάδη για την Κοινωνική και Ιστορική Έρευνα* στο Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, πρόλ. Κ. Δεσποτόπουλος, Όμιλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & εκδ. Ύψιλον, 2007, σελ. 201.

κατάσταση στην οποία βρισκόταν η ψυχή με την μόνη διαφορά ότι πλέον η εξουσία διάθεσης της παράστασης ήταν στα χέρια του υποκειμένου ενώ τώρα όχι. Επομένως το κοινωνικό άτομο 'μπορεί και πρέπει να μπορεί, να βρει ηδονή σε μια τροποποίηση της εξωτερικής προς αυτό «καταστάσεως πραγμάτων» ή στην αντίληψη μιας τέτοιας «καταστάσεως πραγμάτων»²¹.

Η θεωρία της μετουσίωσης του Καστοριάδη και κατ'επέκταση η μεταμόρφωση στην οποία υπόκειται το υποκείμενο, είναι η βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη της αυτονομίας. Επιπλέον, ως διαδικασία δεν είναι μόνο ψυχική, δηλαδή δεν αφορά μόνο την μετατροπή της λίμπιντο όπως περιγράφηκε παραπάνω, ούτε είναι μόνο μια διαδικασία σεξουαλικής απόθησης. Αντίθετα, αφορά τόσο την ανθρώπινη ψυχή όσο και την κοινωνία χωρίς να γέρνει προς την μία ή την άλλη πλευρά. Αποκτά έτσι δυο διαστάσεις μια ψυχική και μια κοινωνικο-ιστορική, μιλάμε λοιπόν για μια σχέση αμφίδρομη όπου από την μία η ψυχή ως μια αυτιστική οντότητα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς να ενσωματωθεί στην κοινωνία και να επενδυθεί σε αντικείμενα εξωτερικά. Από την άλλη, το ριζικό φαντασιακό ως βασική συστατικό της ψυχής που δεν μπορεί να εξαλειφθεί ποτέ από αυτή, είναι υπεύθυνο για την δημιουργία νέων κοινωνικών μορφών.

Μέσω της επιβολής της γλώσσας, αλλά και των συμπεριφορών, των βλέψεων προς πραγματοποίηση, της ικανότητας για συνύπαρξη, η ψυχή μετασχηματίζεται σε κοινωνικό άτομο. Χωρίς αυτό το άτομο, που δεν είναι παρά ο κάθε φορά συγκεκριμένος πόλος κοινωνικού καταλογισμού και κοινωνικής απόδοσης, δεν μπορεί να υπάρξει η κοινωνία. Το κοινωνικό άτομο καθώς αφομοιώνει πλευρές του εκάστοτε θεσμισμένου μάγματος κοινωνικών φαντασιακών σημασιών, που είναι το μόνο ικανό να παράσχει για την ψυχή ένα νόημα στην ατομική και συλλογική ύπαρξη και στην πραγματικότητα, καθορίζεται

---

²¹ Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 443.

κοινωνικά, και σχεδόν υποχρεούται να αναπαράγει την ίδια μορφή κοινωνίας με εκείνη που τον καθόρισε. Φυσικά η ψυχή, όσο στεγανή κι αν είναι η δόμηση της θεσμισμένης κοινωνίας, είναι πάντοτε παρούσα στο κοινωνικό άτομο. Ο καθαυτό ψυχικό στοιχείο δεν μπορεί να αναχθεί στο κοινωνικό-ιστορικό και το κοινωνικό-ιστορικό δεν μπορεί να αναχθεί στο ψυχικό²².

‘Η μετουσίωση δηλαδή δεν είναι μέσο εκκοινωνισμού, μια ψυχική κατάσταση που παραπέμπει σε διαδικασία ομαλοποίησης [...]. Η μετουσίωση είναι εκκοινωνισμός ή ακριβέστερα, είναι το δώρο της κοινωνίας στην ψυχή προκειμένου να απομακρυνθεί η ψυχή από την φυσική της εμμονή στην παντοδυναμία²³. Ο εκκοινωνισμός είναι στην ουσία εξανθρωπισμός, αφού δίνει ένα άλλο νόημα στην ψυχή ξεκλειδώνοντας το μονήρη πυρήνα της, διατηρώντας όμως ταυτόχρονα πάντοτε την ριζική φαντασία χωρίς την οποία ο άνθρωπος δεν θα ήταν αυτό ακριβώς που είναι.

Βέβαια όπως είπαμε και παραπάνω, όλη αυτή η διαδικασία ούτε ανώδυνη είναι, ούτε συνειδητή, ούτε προαιρετική, επιβάλλεται βίαια. Σε αντίθετη περίπτωση το αποτέλεσμα της, σύμφωνα με τον Καστοριάδη, είναι η ψύχωση. Δεν είναι καθόλου τυχαίος ο ορισμός που δίνεται στην μετουσίωση, που θεωρείται μια διαδικασία ιδιογενετική δηλαδή μια διαδικασία που οδηγεί ‘στην δημιουργία ενός εαυτού ο οποίος είναι πάντοτε ένα είδος, μια μορφή με ίδιον είναι – στην προκειμένη περίπτωση -, το λεγόμενο πρόσωπο [person], το κοινωνικό άτομο²⁴. Ένα κοινωνικό άτομο που στην θέση της ηδονής των οργάνων τοποθετεί την ηδονή της παράστασης που είναι κοινωνικά πλαισιωμένη.

---

²² Α. Θεοδωρίδης, *Κοινωνικές Φαντασιακές Σημασίες και Αμφισβήτηση της Θεσμικής της Κοινωνία* του στο Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, πρόλ. Κ. Δεσποτόπουλος, Όμιλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & εκδ. Ύψιλον, 2007, σελ. 179.

²³ Α. Αλεξανδρίδη, *Εμβίος Λόγος* στο Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, πρόλ. Κ. Δεσποτόπουλος, Όμιλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & εκδ. Ύψιλον, 2007, σελ. 46.

²⁴ Σ. Γουργουρής, «Φιλοσοφία και Μετουσίωση», ό.π., σελ. 47-48.

B. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η ‘συνάντηση’ του Καστοριάδη με την ψυχανάλυση έγινε σε αρκετά νεαρή ηλικία και έμελε να διαποτίσει ολόκληρο το έργο του. Η ενασχόληση και η στροφή του προς την ψυχανάλυση έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη της σκέψης και του έργου του, δίνοντας έτσι μια νέα διάσταση στην έννοια του υποκειμένου, της πολιτικής, της κοινωνίας, της ψυχανάλυσης και της ιδιαίτερα της αυτονομία. Δεν είναι άλλωστε τυχαίος ο χαρακτηρισμός που του δόθηκε ως ο ‘φιλόσοφος της αυτονομίας’. Η πολυδιάστατη μορφή που πήρε το έργο του Καστοριάδη, έκανε δύσκολη την καταχώρηση του ως φιλόσοφο σε ένα συγκεκριμένο ρεύμα ή είδος.

Ο Καστοριάδης ασχολήθηκε με τα κείμενα του Freud και την θεωρία του περί ψυχής, βασίστηκε πάνω σε αυτά χτίζοντας συνάμα μια δική του θεώρηση για υποκείμενο και την ψυχή, δίνοντας έτσι μια εναλλακτική θεωρία περί ψυχής όσο και μια νέα ερμηνεία του ίδιου Freud. Τελικά ‘ο στοχασμός του ωθείται από τις διατυπώσεις ότι ο ανθρώπινος ψυχισμός δεν μπορεί να εξηγηθεί από τους βιολογικούς παράγοντες, ούτε να θεωρηθεί σαν ένα λογικό αυτόματο οποιουδήποτε πλούτου και πολυπλοκότητας. Αλλά επίσης και κυρίως ότι η κοινωνία δεν δύναται να αναχθεί σε οποιουδήποτε ορθολογικούς - λειτουργικούς καθορισμούς, είτε αυτοί είναι οικονομικοί, παραγωγικοί, είτε σεξουαλικοί

με την στενή θέαση του «σεξουαλικού»²⁵. Κέντρο της φιλοσοφικής του σκέψης θα υπάρξει η φαντασία, η κινητήριος δύναμη του ανθρωπίνου ψυχισμού, που αποτελεί ταυτόχρονα συνθήκη και προϋπόθεση για την ύπαρξη της αυτονομίας. Ενώ η ψυχανάλυση θα γίνει ένα πρόταγμα της.

Για τον Καστοριάδη το υποκειμένο 'παρουσιάζεται ως εκείνη η παράξενη ολότητα, που συγχρόνως είναι μια και δεν είναι μια, παράδοξη σύνθεση ενός βιολογικού σώματος, ενός κοινωνικού όντος, ενός περισσότερο ή λιγότερο συνειδητού «προσώπου», τέλος μιας ασυνείδητης ψυχής (μια ψυχικής πραγματικότητας και ενός ψυχικού μηχανισμού) πρόκειται για ένα όλον εξαιρετικά ετερογενές και μολοταύτα τελεσίδικα αδιαχώριστο'²⁶ Πρόκειται δηλαδή για μια πολλαπλότητα περιοχών ή αλλιώς ως μια 'πολλαπλότητα υποκειμένων' όπως υποστήριζε και ο ίδιος ο Freud και όχι απλά ως υποκειμένο, καθώς και μια πολλαπλότητα επιπέδων, τα οποία κατά τον Καστοριάδη 'προέρχονταν από το δι' εαυτόν'. Έτσι υπάρχει δι' εαυτόν το έμβιο ως τέτοιο, δι' εαυτόν το ψυχικό, δι' εαυτόν το κοινωνικό άτομο και η δι' εαυτόν δεδομένη κάθε φορά κοινωνία ως τέτοια. Στον πυρήνα όμως κάθε κοινωνικού ατόμου αλλά και του ατόμου γενικότερα είναι η ψυχική μονάδα. Μια μονάδα μη αναγόμενη στο κοινωνικό-ιστορικό όμως ταυτόχρονα ανοιχτή στην διαμόρφωση με μόνο της όρο την ικανοποίηση των απαιτήσεων της. Η μοναδική απαίτηση της ψυχής με την εισαγωγή της στην κοινωνία είναι να της δοθεί ένα νόημα. Το αποτέλεσμα είναι μια μεταμόρφωση του υποκειμένου και η επένδυση του σε αυτό που ονομάζεται κοινωνικές σημασίες. Το νόημα που δίνεται στην ψυχή είναι ακριβώς η προϋπόθεση για να συμβεί αυτή η μεταμόρφωση. Κύριος εκπρόσωπος της κοινωνίας και

---

²⁵ Γ. Στεφανάτος, *Η Ψυχανάλυση στην Πορεία της Σκέψης του Καστοριάδη Ρήξεις, Συνέπειες, Προοπτικές*, ό.π., σελ. 57.

²⁶ Κ. Καστοριάδης, *Ο Θρυμματισμένος Κόσμος*, ό.π., σελ. 176.

των θεσμών είναι η μητέρα αφού ότι η ίδια ορίζει ή απαγορεύει, ορίζεται ή απαγορεύεται από τους θεσμούς επειδή ακριβώς η γλώσσα της μεταφέρει την κοινωνία.

Όμως δεν είναι η κοινωνία πιο σημαντική από το άτομο διότι εδώ πρόκειται για μια αμοιβαία σχέση όπου η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο μέσω της ενσωμάτωσης της στα άτομα, ενώ από την άλλη η ψυχή διαμορφώνεται από την κοινωνία σε ένα κοινωνικό άτομο μετά την εγκατάλειψη των αρχικών της αντικειμένων και της μετουσιωτικής διεργασίας, κάτι που η ίδια θα ήταν ανίκανη να επιτύχει από μόνη της.

Και εδώ θα εισέλθει ένα κεντρικό ερώτημα, καθορίζεται το άτομο πλήρως από την κοινωνία ή μπορεί να αυτονομηθεί;

Ο Καστοριάδης γράφει: 'Δεν μπορεί κανείς να ορίσει αλλιώς τον σκοπό της ψυχανάλυσης παρά σαν την αυτονομία των αναλυόμενων. Η έννοια της αυτονομίας δεν είναι ο εξοβελισμός ή ο ολοκληρωτική καταπίεση του ασυνειδήτου, πράγμα που θα ήταν αδύνατον και τερατώδες, ούτε η κυριαρχία της συνείδησης πάνω στο ασυνείδητο αλλά η εγκαθίδρυση μια διαφορετικής σχέσης ανάμεσα στο συνειδητό και το ασυνείδητο. Αυτή την διαφορετική σχέση μπορούμε να την ορίσουμε ως μια σχέση όπου το υποκείμενο έχει όσο τον δυνατόν επίγνωση των ασυνείδητων εννομήσεων του και δεν τις απωθεί, με την αυστηρή έννοια του όρου, αλλά μπορεί να συλλογιστεί πάνω σ' αυτές και μέσα απ' αυτόν τον διαλογισμό να αποφασίσει με βούλευση και διαβούλευση αν θέλει ή όχι να ενεργήσει σύμφωνα μ' αυτές τις επιθυμίες'²⁷.

Καταρχήν, θα πρέπει να ορίσουμε την αυτονομία, μια λέξη η οποία έχει δύο ρίζες: αυτός δηλαδή εγώ ο ίδιος και νόμος. Συχνά υπάρχει μια σύνδεση της έννοιας της αυτονομίας με την απόλυτη ελευθερία, την εκπλήρωση κάθε επιθυμίας και την εξάλειψη

---

²⁷ Κ. Καστοριάδης, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία: πέντε διαλέξεις στη Βόρειο Ελλάδα*, ό.π., σελ. 65.

ή την μη υπακοή των νόμων, στοιχεία τα οποία σε καμία περίπτωση δεν έχουν να κάνουν με αυτό που ο Καστοριάδης ονομάζει αυτονομία. 'Επίσης είναι τρελό να νομίζει κανείς ότι μπορεί να είναι ελεύθερος μέσα σε οποιαδήποτε κοινωνία. Δεν μιλώ απλώς για την έλλειψη τυπικού ή υλικού εξαναγκασμού ή καταπίεσης. Μιλώ για το γεγονός ότι ο καθένας αναπότρεπτα πρέπει να εσωτερικεύσει την κοινωνική θέσμιση χωρίς την οποία δεν μπορεί να υπάρξει. Συνεπώς πρέπει να επενδύσει ψυχικά αυτό που υπάρχει. Αλλά για να επενδύσει την ελευθερία κ την αλήθεια πρέπει η ελευθερία και η αλήθεια να υπάρχουν ήδη σαν φαντασιακές σημασίες. Και ταυτόχρονα για να μπορέσουν αυτόνομα άτομα να υπάρξουν πρέπει ο κοινωνικό-ιστορικός χώρος να έχει ήδη αυτοαλλοιωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να έχει ανοίξει ένας χώρος απέραντης διερώτησης όπου δεν υπάρχουν αυθεντίες, όπου δεν υπάρχει π.χ. θεσμισμένη θεία δίκη'²⁸.

Ας μην ξεχνάει, λοιπόν, κανείς ότι μια από τις δυο ρίζες της λέξης αυτονομία είναι ο νόμος, έτσι αυτονομία σημαίνει να δίνει κάποιος στον εαυτό του τους νόμους. Βέβαια η εσωτερικευση των θεσμών ίσως να 'δημιουργεί μια φαινομενική αντίφαση με την ιδέα της αυτονομίας. Η απάντηση είναι ότι ο σκοπός μπορεί να διατυπωθεί μ' αυτόν τον τρόπο από την άποψη που συζητάμε: να δημιουργηθούν οι θεσμοί που, αφού εσωτερικευθούν από τα άτομα, ευκολύνουν στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την πρόσβαση στην ατομική τους αυτονομία και τους δίνουν τη μεγαλύτερη δυνατότητα πραγματικής συμμετοχής σε κάθε ρητή εξουσία που υπάρχει μέσα στην κοινωνία.'²⁹

Ποιο είναι όμως το στοιχείο αυτό που επιτρέπει την δυνατότητα εμφάνισης της αυτονομίας στην θεώρηση του Καστοριάδη; Η ερώτηση αυτή έχει απαντηθεί έμμεσα καθ' όλη σχεδόν την πορεία της εργασίας αυτής και βρίσκεται στον πυρήνα της

---

²⁸ Κ. Καστοριάδης, *Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία*, ό.π., σελ. 72.

²⁹ *Αυτ.*, σελ. 83.

ασυνείδητης ψυχικής μονάδας. ‘Ο Καστοριάδης προσφέρει μια κλασική διατύπωση για την βασική προϋπόθεση της ύπαρξης αυτονομίας: « Αν η συνολιστική-ταυτιστική λογική εξαντλούσε πέρα για πέρα αυτό-που-είναι, δεν θα μπορούσε ποτέ να τεθεί θέμα “ρήξης” οποιουδήποτε είδους, ούτε βέβαια αυτονομίας. Τα πάντα θα ήταν απαγωγή/παραγωγικά από το “ήδη δοσμένο” ... Ένα υποκείμενο απορροφημένο εξ ολοκλήρου σ’ ένα συνολιστικό-ταυτιστικό σύμπαν, όχι μόνο δεν θα μπορούσε να αλλάξει κάτι μέσα σε αυτό, αλλά ούτε θα μπορούσε να ξέρει ότι είναι απορροφημένο μέσα σε ένα τέτοιο σύμπαν.»³⁰ Συνεπώς, το νέο στοιχείο που εισάγει ο Καστοριάδης βρίσκεται στον «τρόπο του είναι» του ασυνειδήτου και ειδικότερα στην ριζική φαντασία και τον μαγματικό χαρακτήρα που προσδίδεται στο ασυνείδητο. Αυτός ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ασυνειδήτου επιτρέπει την ανάδυση της αυτονομίας σπάζοντας τα δεσμά της παραδοσιακής λογικής και της συνολιστικής-ταυτιστικής αντίληψης όπως την ονομάζει ο Καστοριάδης. Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να δοθεί ο ορισμός του μάγματος όπως τον συνέθεσε ο Καστοριάδης έτσι ώστε να γίνει πιο κατανοητή η βαρύτητα της έννοιας αυτή στην γενικότερη θεωρία του. ‘Μάγμα είναι αυτό από το οποίο μπορούμε να εξαγάγουμε (ή: μέσα στο οποίο μπορούμε να κατασκευάσουμε) συνολιστικές οργανώσεις απροσδιόριστου αριθμού, αλλά που δεν μπορεί ποτέ ν’ ανασυγκροτηθεί (ιδεατά) με συνολιστική (πεπερασμένη ή άπειρη) σύνθεση αυτών των οργανώσεων. [...] Πρέπει να σκεφθούμε μια πολλαπλότητα που δεν είναι μια με την παραδεδομένη έννοια του όρου, αλλά που επισημαίνουμε ως μια, και που δεν είναι πολλαπλότητα, με την έννοια ότι θα μπορούσαμε να απαριθμήσουμε, πράγματι ή δυνάμει, ότι «περιέχει», αλλά όπου μπορούμε να επισημάνουμε κάθε φορά όρους όχι

---

³⁰ Κ. Λελεδάκης, *Το Υποκείμενο και τα Όρια της Αυτονομίας* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, ό.π., σελ. 86.

απόλυτα συγκεχυμένους [...] Θέτουμε ότι κάθε τι που μπορεί να δοθεί πραγματικά – παράσταση, φύση, σημασία – είναι σύμφωνα με τον τρόπο του είναι του μάγματος.³¹

Έτσι, ‘οργανωμένο από την αρχή της φαντασμάτευσης (της δημιουργίας και επένδυσης υποκειμενικών παραστάσεων με συναισθήματα και επιθυμίες), το ασυνείδητο συγκροτείται ιστορικά ως μάγμα – ως μια κατακερματισμένη και στρωματοποιημένη ενότητα αόριστα ερμηνεύσιμων ψυχικών ροών, δράσεων αρχών ή προσωπικοτήτων’³².

Κατά συνέπεια, η αυτονομία είναι δυνατή διότι ο ίδιος ο κόσμος αλλά και ο πυρήνας της ψυχής είναι μαγματικός δηλαδή δεν είναι πάντοτε πλήρως καθορισμένος, εν αντιθέσει επιτρέπει την ανάδυση νέων μορφών. ‘Το είναι, στη σκέψη του Καστοριάδη συνεχίζει ακόμα να αποτελεί μια ενότητα. Αλλά ακριβώς λόγω της δημιουργίας νέων μορφών, η ενότητα αυτή είναι κατακερματισμένη σε μη αναγώγιμες στιβάδες, οι οποίες, όμως, είναι στρωματοποιημένες, υπό την έννοια ότι οι μεταγενέστερες στιβάδες προϋποθέτουν και στηρίζονται στις προηγούμενες προκειμένου να υπάρξουν. Τέλος, οι στιβάδες αυτές είναι καθορισμένες, αλλά κατά τρόπο αόριστο. [...] Η έννοια του μάγματος αποτελεί τη ρίζα της νέας λογικής-οντολογίας που συγκροτεί η σκέψη του Καστοριάδη. Είναι ίσως περιττό να σημειώσουμε ότι είναι συνέπεια της σύλληψης του είναι ως δημιουργία και αλλοίωση μορφών. Υπάρχει δημιουργία, επειδή το είναι είναι μάγμα, και, ταυτολογικά, το είναι είναι μάγμα επειδή υπάρχει δημιουργία.’³³ Επομένως, ‘σε αυτή την μαγματική αντίληψη του υποκειμένου και της κοινωνίας βρίσκεται η μεθοδολογική καινοτομία που προσφέρει ο Καστοριάδης στην κοινωνικοϊστορική έρευνα.’³⁴

---

³¹ Κ. Καστοριάδης, *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 479-480.

³² Φ. Θεοδωρίδης, *Η Σημασία του Έργου του Καστοριάδη για την Κοινωνική και Ιστορική Έρευνα*, ό.π., σελ. 200.

³³ *Αυτ.*, σελ. 196.

³⁴ Φ. Θεοδωρίδης, *Η Σημασία του Έργου του Καστοριάδη για την Κοινωνική και Ιστορική Έρευνα*, ό.π., σελ. 203.

Συνοψίζοντας με λίγα λόγια την θεωρία της ψυχής του Καστοριάδη, αρχικά υπάρχει ένας μονήρης, αυτιστικός, ψυχικός πυρήνας που αναζητάει πάντοτε νόημα και ηδονή και έχει την ικανότητα να βρίσκει πάντοτε νόημα στην φαντασία. Σε μια δεύτερη φάση η κοινωνία θα καταφέρει να εισχωρήσει σε αυτή την σολιψιστική οργάνωση που λέγεται ψυχή με έναν βίαιο τρόπο για να την κοινωνικοποιήσει χωρίς όμως ποτέ να διαγράψει ολικά αυτό που η ψυχή ήταν εξ αρχής διότι κομμάτια του μονήρη πυρήνα της επιβιώνουν της ρήξης και βρίσκονται στο ασυνείδητο. Με την παραπάνω θεώρηση ο Καστοριάδης επιτυγχάνει πάρα πολλά. Πρώτον, καταφέρνει να ξεπεράσει το δίλημμα του αναγωγισμού της ψυχής στο βιολογικό ή το κοινωνικό. Η κοινωνία διαποτίζει την ψυχή με τις κοινωνικές σημασίες δημιουργώντας το συνειδητό, δεν εξαλείφει όμως την ριζική φαντασία ούτε καθορίζει το ασυνείδητο το οποίο έχει την ικανότητα αλλοίωσης του κοινωνικού. Και όχι μόνο αυτό, καθώς πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο της μετάβασης του υποκειμένου σε ένα νέο στάδιο όπου θα μπορεί να αμφισβητήσει τους καθορισμούς κοινωνίας και ψυχής και να προσπαθήσει να τους αλλάξει. Αυτή είναι η ικανότητα που έχει το αυτόνομο άτομο. 'Στο σημείο αυτό δεν ξέρει κανείς τι να θαυμάσει περισσότερο: τη σχεδόν πλήρη πλαστικότητα της ψυχής που προσφέρεται σ' οτιδήποτε της επιβάλλει η κοινωνική θέσμιση ή την ικανότητα της να διασώζει τον μοναδικό της πυρήνα και την ριζική της φαντασία, προκαλώντας έτσι την μερική, τουλάχιστον, αποτυχία της διαρκούς διαμόρφωσης που υφίσταται από την κοινωνία'³⁵.

Η αυτονομία για τον Καστοριάδη έχει δύο πλευρές, μια εσωτερική και μια εξωτερική, η πρώτη σχετίζεται με την ασυνείδητη ψυχή ενώ η δεύτερη με το κοινωνικό-ιστορικό. Η αυτονομία του ατόμου σε σχέση με την ψυχή ισούται με την εγκαθίδρυση μιας νέας

---

³⁵ Κ. Καστοριάδης, *Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία*, ό.π., σελ. 60.

σχέσης «ανάμεσα στην στοχαστική και βουλευτική αρχή της ψυχής του και στις άλλες ψυχικές αρχές», μιας σχέσης μέσω της οποίας το άτομο είναι ικανό να ‘αποφύγει την υποδούλωση στην επανάληψη, που του επιτρέπει να επιστρέφει στον εαυτό του, να σκέπτεται τον λόγο των σκέψεών του και τα κίνητρα των πράξεών του, οδηγημένος από την αναζήτηση της αλήθειας και την διαυγάση της επιθυμίας του. Ξέρουμε ότι μια τέτοια αυτονομία μπορεί να υπάρξει και ότι μέσω αυτής φτάνουμε σε μια πραγματική ελευθερία, με την έννοια ότι το υποκείμενο μπορεί να διαλέξει ανάμεσα στα νοήματα που του προσφέρονται ως οδηγοί της πράξης του³⁶. Και σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί η παραλλαγή της γνωστής ρήσης του Freud από τον Καστοριάδη, από «Wo Es war, soll Ich warden», δηλαδή «Εκεί που ήταν Αυτό, πρέπει να γίνω Εγώ» σε «Wo Ich bin, soll Es auftauchen» δηλαδή «Όπου είμαι Εγώ πρέπει Αυτό να αναδυθεί». Ο Καστοριάδης βρίσκει μια βάση στην προτροπή του Freud αλλά αντιλαμβάνεται την αδυνατότητα και τον καταστροφικό χαρακτήρα της προτροπής αυτής. Η προτροπή του Freud αν και είναι μια προτροπή έναντι της αποξένωσης, σημαίνει ταυτόχρονα και την χειραγώγηση και διαμόρφωση του Εγώ. Για τον Καστοριάδη στόχος δεν είναι η κυριαρχία του συνειδητού έναντι του ασυνείδητου, ούτε η διαμόρφωση του Εγώ αλλά η δημιουργία μια άλλου είδους σχέσης, η αλλοίωση. Η αυτονομία δεν είναι μια αναδιαμόρφωση είναι αλλοίωση, κάτι που στο σχήμα του Freud δεν μπορεί να υπάρξει αφού το ασυνείδητο αποστραγγίζεται όπως η λίμνη Zuyder Zee, γεγονός αδύνατο κατά τον Καστοριάδη αφού η ριζική φαντασία δεν εξαλείφεται ποτέ. Με αυτόν τον τρόπο η ικανότητα του ατόμου που πηγάζει από την ριζική φαντασία μπορεί να έρθει στην επιφάνεια ενώ το Εγώ μέσω της δύναμης αυτή θα μπορέσει να αυτο-στοχαστεί. ‘Αυτή είναι η διεργασία του αυτό-στοχασμού, μια διαδικασία που θέτει τον ίδιο τον εαυτό υπό

---

³⁶Αυτ., σελ. 72.

ερώτησιν και που είναι, συνεπώς, ο ακρογωνιαίος λίθος του προτάγματος της αυτονομίας. Αυτονομία δεν σημαίνει απάλειψη του Άλλου. Σημαίνει αλλαγή της σχέσης μου με τον Άλλον, έτσι ώστε ο νόμος του Άλλου [...] παύει να βασιλεύει ως ιερός και θριαμβευτής³⁷.

‘Η αυτονομία ως σπέρμα, διότι ποτέ ως τώρα δεν πραγματοποιήθηκε όσο θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί, αναλύεται ως ρητή και απεριορίστη ερώτηση και επερώτηση η οποία δεν αφορά γεγονότα αλλά τις ιδέες τις κοινωνικές φαντασιακές σημασίες και το ενδεχόμενο θεμέλιο τους. Είναι μια στιγμή δημιουργίας η οποία εγκαινιάζει ένα άλλο είδος κοινωνίας (είδος πάλι με την βαριά πλατωνική έννοια) και ένα άλλο είδος ατόμου³⁸. Επιπλέον, η αυτονομία είναι “*ipso facto* αυτοπεριορισμός” και ταυτόχρονα ‘είναι το πρόταγμα που στόχο του έχει να φέρει στο φως της ημέρας και να κάνει ρητά αυτοστοχαστική τη θεσμίζουσα εξουσία.’³⁹

Ποιός είναι όμως ο στόχος, και κυρίως ο ρόλος, της ψυχανάλυσης σε σχέση με αυτή την ιδιαίτερη έννοια που η αυτονομία λαμβάνει στο έργο του Καστοριάδη;

‘Η ψυχανάλυση είναι μια πρακτικο-ποιητική δραστηριότητα, όπου και οι δύο συμμετέχοντες είναι δρώντες, έστω και αν ο αναλυόμενος είναι ο κύριος δρων, διότι αυτός αναπτύσσει με την αυτενέργειά του τη διαδικασία. Την ονομάζω ποιητική γιατί είναι δημιουργική. Το αποτέλεσμα της είναι, ή πρέπει να είναι, η αυτοαλλοίωση του αναλυόμενου, δηλαδή, αν σκεφτόμαστε αυστηρά, η ανάδυση ενός άλλου όντος. Την ονομάζω πρακτική, γιατί ονομάζω πράξη εν γένει τη διαυγασμένη δραστηριότητα, το αντικείμενο της οποίας είναι η ανθρώπινη αυτονομία και για την οποία το μόνο μέσο για

---

³⁷ Σ. Γουργουρής, «Φιλοσοφία και Μετουσίωση», ό.π., σελ. 51.

³⁸ *Αυτ.*, σελ. 70.

³⁹ *Αυτ.*, σελ. 84.

να φτάσει αυτό το αντικείμενο είναι η ίδια η αυτονομία καθώς εκτυλίσσεται.⁴⁰ Η ψυχανάλυση επομένως, είναι και η ίδια ένα πρόσταγμα, καθώς είναι ένα εργαλείο το οποίο βοηθάει το υποκείμενο να μετατραπεί σε αυτόνομο άτομο, ένα άτομο που θα μπορέσει να αυτοστοχάζεται. Με απλά λόγια, η ψυχανάλυση είναι μια στροφή εντός, μια ενδοσκόπηση, μια επαφή με την ριζική φαντασία, την αποδοχή του Άλλου.

---

⁴⁰ Κ. Καστοριάδης, *Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία*, ό.π., σελ. 92-93.

III. Η ΨΥΧΗ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ FREUD

Ο Freud αντιμετώπισε τον ανθρώπινο ψυχισμό ως ένα αυτόνομο όργανο, θέτοντας τις βάσεις για την αντίληψη της ψυχής ως οντότητας. Η ψυχή μοιάζει με μία συσκευή η οποία ενεργοποιείται από τα ερεθίσματα που δέχεται και οι διεργασίες που υποκινούν τον ψυχισμό σε δράση είναι οι ενορμήσεις, ενώ το ψυχικό όργανο είναι υπεύθυνο για την αποφόρτιση, τη ρύθμιση και τον έλεγχο της ενέργειας αυτής. Έτσι ο Freud προσδιόρισε δύο βασικές ορμές, τη λίμπιντο και την επιθετικότητα.

Θέλοντας ο ίδιος να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη εικόνα για την ψυχή την χαρτογράφησε μέσα στην πρώτη τοπική θεωρία. Η θεωρία της πρώτης τοπικής του Freud για το ψυχικό όργανο, ή αλλιώς της θεωρίας του ασυνειδήτου, στην οποία αναπτύχθηκε η ιδέα ότι το άτομο έχει μια ψυχική ζωή που λειτουργεί έξω από τη συνειδήσή του, εμφανίστηκε στην Ερμηνεία των Ονείρων (1899) και αναπτύχθηκε στα Μεταψυχολογικά Κείμενα του 1915. Η τοπική χαρτογράφηση της ανθρώπινης ψυχής αναφέρεται σε μια τοπική περιγραφή του ψυχικού συστήματος ανάλογα με το χώρο, με τον τόπο όπου εγγράφονται τα διάφορα περιεχόμενα, με το αν είναι δηλαδή συνειδητά ή ασυνείδητα. Έτσι κάθε διανοητικό στοιχείο κρίνεται βάσει του πόσο προσιτό είναι στο συνειδητό, το οποίο αποτελεί μόνο ένα μικρό κομμάτι του ψυχικού, πνευματικού δυναμικού που έχουν

οι άνθρωποι. Για τον Freud ‘η διάκριση του ψυχικού κόσμου σε συνειδητό και ασυνειδητό είναι η θεμελιώδης προϋπόθεση της ψυχανάλυσης.’⁴¹

Σύμφωνα με αυτή την θεώρηση της ψυχής ο Freud διακρίνει την ψυχική λειτουργία σε τρία επίπεδα-τόπους: ‘το συνειδητό, το προσυνειδητό και το ασυνειδητό, χωρίς να ξεχνάμε ότι με την περιγραφική έννοια υπάρχουν δυο είδη ασυνειδήτου, ενώ με την δυναμική μόνο ένα’⁴², το καθένα από τα οποία έχει δικές τους λειτουργίες. Ο Freud γράφει: ‘Βλέπουμε, όμως, ότι έχουμε δύο είδη ασυνειδήτου, το λανθάνον, το οποίο είναι ικανό να είναι ασυνειδητό, κι αυτό που έχει απωθηθεί, το οποίο από μόνο του, και χωρίς κάτι περαιτέρω, δεν είναι ικανό να είναι συνειδητό. [...] Ονομάζουμε το λανθάνον – το οποίο μόνο περιγραφικά είναι ασυνειδητό, όχι με μια έννοια δυναμική – προσυνειδητό περιορίζουμε την ονομασία ασυνειδήτου σ’ αυτό που είναι δυναμικά ασυνειδητό, κι έτσι τώρα έχουμε τρεις όρους, το συνειδητό, το προσυνειδητό και το ασυνειδητό, των οποίων το νόημα δεν είναι αμιγώς περιγραφικό. Υποθέτουμε ότι το προσυνειδητό βρίσκεται πολύ πιο κοντά στο ασυνειδητό απ’ ό,τι στο συνειδητό, και αφού έχουμε ονομάσει το ασυνειδητό ψυχικό, το ίδιο θα κάνουμε με μεγαλύτερη σιγουριά για το λανθάνον προσυνειδητό.’⁴³

Το ασυνειδητό είναι το μέρος του ανθρώπινου ψυχισμού για το οποίο το άτομο δεν έχει καμία επίγνωση. Το ασυνειδητό είναι παρόν κατά την γέννηση του ανθρώπου και περιλαμβάνει επιθυμίες, γεγονότα, παρορμήσεις, ιδέες που έχουν απωθηθεί από την συνείδηση. Ακόμα το ασυνειδητό αφορά μια ενέργεια που κυκλοφορεί χωρίς φραγμούς και μπορεί να ρυθμιστεί μόνο από την αρχή της ηδονής. Αυτό που κάνει, λοιπόν, είναι να

---

⁴¹ S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, μτφρ. Δ. Παναγιωτοπούλου, εισαγ. Θ. Χατζόπουλος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ. 27.

⁴² S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, ό.π., σελ. 31.

⁴³ *Αυτ.*, σελ. 30.

αποφεύγει οτιδήποτε του είναι οδυνηρό και να ωθεί το υποκείμενο σε μια άμεση, παρορμητική προσπάθεια εκπλήρωσης των επιθυμιών του. Το ασυνείδητο καταλαμβάνει το μεγαλύτερο ενδοψυχικό χώρο και περιλαμβάνει το συγκρουσιακό υλικό που έχει απωθηθεί. Το άτομο δεν έχει επίγνωση των όσων εμπεριέχει το ασυνείδητο του. Για να αναστρέψει αυτό το δεδομένο, έστω εν μέρη, χρειάζεται την αρωγή της ελεύθερης συνειρμικής διαδικασίας.

Όλη αυτή η διαδικασία ονομάστηκε από τον Freud πρωτογενής, και είναι προφανές ότι μόνο του ένα τέτοιο σύστημα δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις ανθρώπινες ανάγκες γι' αυτό τον λόγο και χρειάζεται, όπως λέει ο ίδιος, μια δευτερογενής διαδικασία, κάτι που θα μπορεί να ελέγξει την ψυχική ενέργεια. Έτσι, θα αναπτύξει άλλη μια αρχή, την αρχή της πραγματικότητας, της οποίας σημείο αναφοράς είναι το πραγματικό. Η αρχή της πραγματικότητας ουσιαστικά είναι η διαδικασία αναβολής μέχρι να επιτευχθεί η ικανοποίηση, έτσι το υποκείμενο μπορεί να αντέξει τις καθυστερήσεις της ικανοποίησης. Το προσυνειδητό από την άλλη, περιλαμβάνει σκέψεις, συναισθήματα, μνήμες που δεν είναι στην άμεση επίγνωση του ατόμου αλλά μπορούν να φτάσουν στο επίπεδο της συνείδησης αν το ίδιο το επιλέξει. Τέλος, το συνειδητό περιλαμβάνει οτιδήποτε μπορεί να βρεθεί στη συνείδηση οποιαδήποτε στιγμή. Το συνειδητό τοποθετείται στην περιφέρεια του ψυχικού οργάνου. Δέχεται ταυτόχρονα πληροφορίες από τον εξωτερικό και από το εσωτερικό κόσμο με την μορφή των αισθημάτων, αναμνήσεων, βιωμάτων. Είναι ο χώρος για το οποίο το άτομο είναι πάντοτε ενήμερο, περιλαμβάνει επομένως όλα αυτά τα πράγματα των οποίων ο άνθρωπος έχει επίγνωση σε σχέση με τον εαυτό του και το περιβάλλον του (σκέψεις, συναισθήματα κτλ).

Από το 1920 και μετά, ο Freud αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει την διάσπαση της ψυχής και είναι τότε που αρχίζει η επεξεργασία της πρώτης τοπικής και η διαμόρφωση σιγά - σιγά της δεύτερης τοπικής του, που θα αποτελέσει ακόμα μια θεωρία για την προσωπικότητα.

Η διάκριση σε ασυνείδητο, προσυνείδητό και συνείδητό περιόριζε την θεωρία του Freud και το όλο αυτό σχήμα παρουσίαζε αρκετά προβλήματα. Έτσι στην δεύτερη τοπική πλέον, οι τρεις δομές από τις οποίες αποτελείται η ανθρώπινη ψυχή είναι: Το Εγώ, το Υπερεγώ και το Αυτό, καθένα από τα οποία έχει τις δικές του λειτουργίες οι οποίες είναι λειτουργικά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Το Αυτό (ή Εκείνο), το οποίο αναφέρεται για πρώτη φορά το 1923 στο κείμενο 'Το Εγώ και το Αυτό', ο Freud το ονομάζει έτσι στηριγμένος όπως λέει 'στην γλώσσα του Νίτσε και σε μια σκέψη του Γκ. Γκρόντεκ (1932)'⁴⁴ και χρησιμοποιείται η απρόσωπη ανωνυμία αυτή επειδή εκφράζει αυτό που ακριβώς είναι το Αυτό, κάτι δηλαδή άγνωστο στο Εγώ. Το Αυτό περιλαμβάνει όλα τα βιολογικά ένστικτα της πείνας, της δίψας, της σεξουαλικής ικανοποίησης, τα οποία δίνουν δύναμη και κατεύθυνση στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Τα περιεχόμενα του, δηλαδή, είναι ορμικές φορτίσεις, είναι ασυνείδητα ενώ το υπόλοιπο τμήμα του το καταλαμβάνουν τα απωθημένα. Το Αυτό θα μπορούσε να παραλληλιστεί με το ασυνείδητο της πρώτης τοπικής έχοντας βέβαια πάντα κάποιες διαφορές. Το Αυτό, λοιπόν, είναι μία ασυνείδητη δύναμη η οποία δεν έχει καμία σύνδεση με την πραγματικότητα αφού οδηγείται από τις ορμές και τα πάθη και τα άτομα γεννιούνται με αυτό καθώς το Αυτό είναι έμφυτο και δεν επηρεάζεται από τα βιώματα του υποκειμένου.

---

⁴⁴ S. Freud, *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφρ. Κλαίρης Τρικεριώτη, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1977, σελ 74.

Το ίδιο 'δεν γνωρίζει κανένα σύστημα αξιών, καλό, κακό ή ηθική'⁴⁵, ούτε αναγνωρίζει μια χρονική ακολουθία, είναι ένα 'χάος', δεν προάγει καμία βούληση και αποζητά ένα και μόνο πράγμα την ικανοποίηση των βασικών αναγκών. Αυτό που κυριαρχεί σε αυτό το μέρος της ψυχής είναι η λίμπιντο, δηλαδή η γενετήσια ορμή σεξουαλικής φύσης. Η ικανοποίηση της ερωτικής ορμής γίνεται σύμφωνα με την αρχή της ηδονής, βάση της οποίας το Αυτό λειτουργεί. Έτσι το Αυτό μετατρέπεται στο πιο ενορμητικό σύνολο της προσωπικότητας διότι θα κάνει τα πάντα για να ικανοποιήσει την λίμπιντο, εκτονώνοντας έτσι την ψυχική ενέργεια, χωρίς να θέλει να δεχτεί εξωτερικούς περιορισμούς. Ένα παράδειγμα που θα μας έδειχνε ακριβώς τι εννοούμε, είναι αυτό που έλεγε ο Freud, ότι ένα νεογέννητο παιδί είναι 'καθαρό Αυτό' γιατί το μόνο που χρειάζεται είναι να καλύψει τις βιολογικές του ανάγκες και χρησιμοποιεί το ένστικτο του.

Όταν ένα τμήμα του Αυτού έρχεται σε επαφή και επίδραση με τον έξω κόσμο αλλοιώνεται και τότε δημιουργείται το Εγώ. Το Εγώ είναι ο φορέας της λογικής, της συνειδητής σκέψης και της πραγματικότητας, αποτελεί το οργανωμένο μέρος της προσωπικότητας και το λογικό μέρος και αν και δεν είναι έμφυτο μπορεί να καλλιεργηθεί. Το Εγώ είναι ουσιαστικά η δομή που αποζητά το συμφέρον του υποκειμένου ως ολότητα και γι' αυτό επενδύεται με την ναρκισσιστική λίμπιντο. Το Εγώ καταγράφει όλες τις ψυχικές διαδικασίες μέσα στο χρόνο και πρωταρχικός του ρόλος είναι να μεσολαβεί μεταξύ του Αυτού, της πραγματικότητας και του Υπερεγώ και γι' αυτό τον λόγο λέμε ότι λειτουργεί βάση της αρχής της πραγματικότητας, καταργώντας την αρχή της ηδονής. Ουσιαστικά, αυτό που κάνει το Εγώ 'είναι να εγγράφει μέσα στο χρόνο τις διάφορες ψυχικές διαδικασίες, τις υποβάλλει

---

⁴⁵ S. Freud, *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σελ 76.

στη δοκιμασία του πραγματικού, καταργεί την αρχή της ηδονής, κατευθύνει και ελέγχει την κινητικότητα, δηλαδή την εκτόνωση των ερεθισμών στον εξωτερικό κόσμο, παρεμβάλλοντας ανάμεσα στην επιθυμία και την ικανοποίηση ένα χρονικό διάστημα σκέψης και απόφασης⁴⁶ ή αλλιώς με τα λόγια του ίδιου του Freud το Εγώ ‘φροντίζει να επιβάλλει την ισχύ της επίδρασης του εξωτερικού κόσμου στο Αυτό και τις τάσεις του και προσπαθεί να αντικαταστήσει την αρχή της ευχαρίστησης, η οποία ελέγχει το Αυτό χωρίς κανένα περιορισμό, με την αρχή της πραγματικότητας.’⁴⁷ Βλέπουμε, επομένως, ότι το Εγώ σαν ένας μηχανισμός άμυνας, είναι ένας διαμεσολαβητής ανάμεσα στα θέλω του Αυτού και τις επιταγές του Υπερεγώ, προσπαθώντας να ικανοποιήσει το ένα και να μην βλάψει το άλλο, να συμβιβάσει τις ασυνείδητες ανάγκες με τις πραγματικές. Μια από τις διαφορές του με το Αυτό είναι το ότι μπορεί και επηρεάζεται από τον εξωτερικό περιβάλλον, χωρίς όμως να διαφοροποιείται ποτέ πλήρως από αυτό. ‘Τώρα για μας το άτομο είναι ένα ψυχικό Αυτό, άγνωστο και ασυνείδητο, και στην επιφάνεια του κάθεται το Εγώ, το οποίο αναπτύσσεται από το σύστημα Αντίληψη ως πυρήνας. [...] Το εγώ δεν είναι αυστηρά διαχωρισμένο από το Αυτό, χύνεται προς τα κάτω μαζί του.’

Η τρίτη και τελευταία ψυχική βαθμίδα που διακρίνει ο Freud , όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι το Υπερεγώ. ‘Το Υπερεγώ είναι δομή και δεν ταυτίζεται με την συνείδηση. Το Υπερεγώ ισχυροποιείται την εποχή που ξεπερνιέται το οιδιπόδειο σύμπλεγμα μέσα από την διαδικασία ταύτισης με τους γονείς, που λειτουργεί ως αντιστάθμισμα για την απώλεια του αντικειμένου που απορροφούσε τόσο μεγάλο απόθεμα ψυχικής ενέργειας. Στην συνέχεια το Υπερεγώ συνεχίζει να διαμορφώνεται με

---

⁴⁶ Μιμικά Κρανάκη, *Διαβάζοντας τον Φρόυντ: Δέκα μαθήματα για την ψυχανάλυση*, απόδοση από τα γαλλικά της συγγραφέως, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1988, σελ. 164.

⁴⁷ S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, ό.π., σελ. 45.

βάση τις επιρροές που δέχεται από άλλους σημαντικούς ανθρώπους στην ζωή του παιδιού.⁴⁸

Αυτό το κομμάτι της ψυχής αντιπροσωπεύει τις ηθικές αρχές της κοινωνίας, τους κανόνες, τους περιορισμούς όπως αυτοί μεταφέρονται από τους γονείς, το περιβάλλον και γενικά την κοινωνία. Το Υπερεγώ είναι, δηλαδή, αυτό που ονομάζουμε συνείδηση και προέρχεται από την ταύτιση με τον πατέρα, ύστερα από την διάλυση των οιδιπόδειων πόθων και την εσωτερική αφομοίωση της απαγόρευσης τους⁴⁹. Σκοπός του είναι να ελέγχει, να απαγορεύει και να κυριαρχεί πάνω στο Εγώ όντας και αρκετά αυστηρό μαζί του. Η ενοχή είναι αυτή που πηγάζει από το ίδιο, το οποίο λειτουργεί ως κάτι που μας κρατάει μακριά από αντικοινωνικές συμπεριφορές, μπορεί να θεωρηθεί, λοιπόν, σαν ένα μέρος του Εγώ που δρα καταπιεστικά. Το Υπερεγώ, όπως και το Αυτό, δεν βασίζεται στην πραγματικότητα και αποσκοπεί στην απαγόρευση της εκπλήρωσης των επιθυμιών στην προσπάθεια του να είναι πιστό στις ηθικές επιταγές του αλλά και για να φτάσει στο ιδεώδες Εγώ. Το Εγώ και το Υπερεγώ δεν υπάρχουν εξαρχής αλλά σταδιακά εμφανίζονται ως διαφοροποίηση από το αδιαφοροποίητο και μη συνειδητό Αυτό μέσω της διαδικασίας της ταύτισης και της επίλυσης του οιδιπόδειου συμπλέγματος.

Πιο συγκεκριμένα, ο μηχανισμός κατασκευής του Εγώ είναι η εσωτερίκευση 'εγκαταλειμμένων καθέξεων αντικειμένων', στοιχείων δηλαδή που απομένουν από τις διαδοχικές ταυτίσεις με «αντικείμενα» (άτομα του άμεσου περιβάλλοντος, στοιχεία συμπεριφοράς, χαρακτήρα κτλ.). Το άτομο εσωτερικεύει τις ιδέες, τις αξίες, τη συμπεριφορά των άλλων και αποδίδει στον εαυτό του ιδιότητες των ατόμων με τα οποία

---

⁴⁸ S. Freud, *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σελ. 66.

⁴⁹ Μιμικά Κρανάκη, *Διαβάζοντας τον Φρόϊντ: Δέκα μαθήματα για την ψυχανάλυση*, ό.π., σελ. 167.

σχετίζεται. Είναι η ταύτιση, λοιπόν, μπορεί και διαμορφώνει ένα μεγάλο τμήμα του Εγώ και η συμβολή της στην διαμόρφωση του χαρακτήρα είναι σημαντική. Αποτέλεσμα της ταύτισης είναι η ενδοπροβολή γονικών στάσεων και απαγορεύσεων και ο καθορισμός σεξουαλικών και συναισθηματικών πρότυπων στη μετέπειτα ζωής του παιδιού. Άλλωστε το Εγώ δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα 'ίζημα απολεσθέντων αντικειμένων'. Το Εγώ εμπλουτίζεται με τις ιδιότητες του αντικειμένου καθώς το αντικείμενο χάνεται ή εγκαταλείπεται για να αποκατασταθεί στο ιδανικό Εγώ που μέρος του μεταβάλλεται σύμφωνα με το πρότυπο του χαμένου αντικειμένου πράγμα που οδηγεί σε μια αμοιβαία ταύτιση του Εγώ. Τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης είναι καθοριστικά για την διαμόρφωση του Εγώ αφού όλα τα υπολείμματα από τις επενδύσεις αντικειμένων από τις οποίες το άτομο έχει τελικά παραιτηθεί εγγράφονται στο Εγώ και παραμένουν ενσωματωμένα μέσα του, αποτελώντας κάτι σαν ιστορία επιλογής. Βέβαια ο βαθμός ενσωμάτωσης των στοιχείων εξαρτάται και ποικίλλει από άτομο σε άτομο αφού το κάθε άτομο έχει μια διαφορετική ικανότητα αντίστασης. Όμως, όποια και να είναι η ικανότητα αντίστασης, 'οι συνέπειες των πρώτων ταυτίσεων που συνέβησαν στην πιο πρώιμη ηλικία θα είναι πιο καθολικές και ανθεκτικές'⁵⁰.

Υπάρχει επίσης, και η έννοια της μετουσίωσης η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ενόρμηση αλλά όσο περισσότερο ο Freud εμβαθύνει την ανάλυση της έννοιας αυτής και την επεξεργάζεται, τόσο η απόδοση της και η διαδικασία που την συνιστά γίνεται όλο και πιο πολύπλοκες. Σε διάφορα κείμενα του ο ίδιος αρχίζει την εξερεύνηση της έννοιας της μετουσίωσης καταλήγοντας τελικά στο συμπέρασμα ότι η μετουσίωση είναι ένα σημάδι πολιτισμού και είναι η διαδικασία μέσα από την οποία γίνεται η εκτροπή των σεξουαλικών ενστίκτων προς πράξεις υψηλότερης κοινωνικής αξίας και θεωρώντας την

---

50 S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, ό.π., σελ. 53.

ως ένα «λανθάνον χαρακτηριστικό της πολιτισμικής εξέλιξης». Η μετουσίωση ορίζεται από τον Freud ως μια «διεργασία μεταμόρφωσης και μετάθεσης των στόχων και σκοπών της ορμής σε κοινωνικά καταξιωμένα αντικείμενα»⁵¹ χαρακτηριστικό της είναι ο «μετασηματισμός της ταυτότητας των αντιλήψεων». Μετατίθενται δηλαδή οι στόχοι και οι σκοποί της ενόρμησης αλλά όχι η ενεργεία της, η οποία τελικώς δίνει την δυνατότητα δημιουργίας μιας διαφορετικού τύπου ικανοποίησης αφού πλέον το υποκείμενο εκφορτίζει την συσσωρευμένη ενέργεια μέσω παραστάσεων πραγματικών αντικειμένων.

Για τον Freud η εισαγωγή στον πολιτισμό μεσολαβείται από το οιδιπόδειο σύμπλεγμα το οποίο εισάγει το βρέφος στον κοινωνικό θεσμό του νοήματος μέσω μιας δραστηριότητας, η οποία δείχνει στο βρέφος ότι μπορεί να εσωτερικεύσει αντικείμενα φορτισμένα από την τελεολογία του κοινωνικού νοήματος. «Ο ώριμος άνθρωπος προσαρμόζεται στην πραγματικότητα και στρέφεται στον εξωτερικό κόσμο για την ανεύρεση του αντικειμένου της επιθυμίας του. Η κοινογένεση όμως της ψυχής εξαρτάται αποκλειστικά από τη θέληση του άλλου να καταστήσει σαφές στο βρέφος ότι πρέπει να μετουσιώσει την επιθυμία του, δείχνοντας έτσι ότι η συνείδηση της πραγματικότητας δεν είναι προϊόν ατομικής επίτευξης, αλλά αποτέλεσμα της ενεργού συμμετοχής του ατόμου στο κανονιστικό γεγονός της γλώσσας.»⁵²

Την κοινωνικοποίηση ο Freud την παρουσιάζει με μια πάλη που επαναλαμβάνεται αδιάκοπα ανάμεσα στα τρία μέρη της προσωπικότητας: πρώτο, τη φύση του ανθρώπινου πλάσματος, τα βιολογικά του ένστικτα, δεύτερο, τις εμπειρίες του από την

---

⁵¹ Β. Ρωμανός, *Η Έννοια του Αυτόνομου Υποκειμένου Μετά τον Καντ* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, εισαγ./επιμ. Θάνος Λίποβατς, Βασίλης Ρωμανός, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2002, σελ. 57.

⁵² Β. Ρωμανός, *Η Έννοια του Αυτόνομου Υποκειμένου Μετά τον Καντ* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, ό.π., σελ. 58-59.

πραγματικότητα, που αποτελούν το Εγώ του και, τρίτο, το Υπερεγώ του, την ηθική εξουσία μέσα στον άνθρωπο, τη συνείδηση που λειτουργεί ασυνείδητα.

Από όλα όσο ειπώθηκαν παραπάνω, προκύπτει ότι το Εγώ, ως φορέας της λογικής, της συνειδητής σκέψης, της αίσθησης της ταυτότητας αλλά και ο φορέας της πραγματικότητας ο οποίος έχει τον ρόλο του διαμεσολαβητή, του εξισορροπιστή και του «αππέα», είναι για τον Freud ο φορέας μιας σχετικής αυτονομίας. Αυτό το συμπέρασμα είναι αποτέλεσμα του ιδιαίτερου ρόλου που δίνεται στο Εγώ από τον Freud αφού στο Εγώ δίνονται ιδιότητες όπως η δυνατότητα και η βούληση. Βέβαια, το Εγώ δεν είναι πλήρως αυτόνομο. Αυτό συμβαίνει διότι, πρώτον, εκ των πραγμάτων η ύπαρξη άλλων δύο φορέων μέσα στην ψυχή περιορίζουν τις δυνατότητες του. Δεύτερον, διότι το Υπερεγώ είναι ένα κομμάτι του Εγώ με την έννοια ότι διαμορφώθηκε αυτό, που συνεπάγεται ότι αν το Υπερεγώ είναι ο εκπρόσωπος του πολιτισμού και της κοινωνίας άρα είναι και καθορισμένο τότε και το ίδιο το Εγώ έχει ένα κομμάτι το οποίο είναι κοινωνικό. Όπως γράφει και ο Freud 'το γενικό αποτέλεσμα που προκύπτει από τη σεξουαλική φάση που ορίζεται από το οιδιπόδειο σύμπλεγμα είναι ένα αποτύπωμα μέσα στο Εγώ, το οποίο οφείλεται στη δημιουργία αυτών των δύο ταυτίσεων, που με έναν τρόπο συνυπάρχουν αρμονικά. Αυτή η αλλαγή του Εγώ διατηρεί την ειδική της θέση, αντιπαρατίθεται στο άλλο περιεχόμενο του Εγώ ως Ιδεώδες του Εγώ ή Υπερεγώ.'⁵³

Στην κατεύθυνση όμως αυτή, η οποία ορθά ανάγει το Εγώ σε έναν φορέα όχι καθορισμένο ώστε να αποφύγει σε αντίθετη περίπτωση την δημιουργία ακόμα περισσότερων προβλημάτων στην συγκεκριμένη θεώρηση, υπάρχουν κάποιες επιπλέον προβληματικές που εμφανίζονται, προκαλώντας μια αντίφαση στην όλη θεωρία του Freud. Τα ερωτήματα, λοιπόν, που εγείρονται είναι τα εξής: Αρχικά, όσον αφορά το

---

⁵³ S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, ό.π., σελ. 57.

Υπερεγώ, το οποίο πάντα εμφανίζεται ως φορέας και δημιουργήμα του πολιτισμού και της κοινωνίας, με ποιόν τρόπο ένα δομικό στοιχείο της ψυχής οφείλεται στον πολιτισμό αλλά και γιατί η κοινωνία, όπως το Υπερεγώ, να είναι μόνο καταπιεστική για το ανθρώπινο ον ακριβώς όπως παρουσιάζεται στο σχετικό έργο του Freud «Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας». Επιπλέον, άλλο ένα ζήτημα που τίθεται αφορά την δημιουργία του Υπερεγώ και του Εγώ. Το Υπερεγώ, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω είναι αποτέλεσμα του οιδιπόδειου συμπλέγματος και των ταυτίσεων, ‘αν κοιτάξουμε ακόμα μια φορά την καταγωγή του Υπερεγώ, έτσι όπως την περιγράψαμε, θα αναγνωρίσουμε ότι είναι το αποτέλεσμα δυο εξαιρετικά σημαντικών βιολογικών παραγόντων, της μακράς περιόδου όπου ο άνθρωπος είναι αβοήθητος και εξαρτημένος, και του γεγονότος του οιδιπόδειου συμπλέγματος του, το οποίο, όπως είδαμε, ανάγεται στη διακοπή της ανάπτυξης της λίμπιντο από τη λανθάνουσα περίοδο, και άρα στη διφασική εκκίνηση της σεξουαλικής του ζωής. [...] Έτσι, βλέπουμε ότι η εξαίρεση του Υπερεγώ από το Εγώ δεν είναι κάτι τυχαίο αλλά αντιπροσωπεύει τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της ανάπτυξης του ατόμου και του είδους εξασφαλίζοντας μόνιμη έκφραση της επιρροής των γονέων, διαιώνίζει την ύπαρξη των στιγμών εκείνων στις οποίες οφείλει την απαρχή του»⁵⁴. Παρόμοια όμως είναι και η κατασκευή του Εγώ, με την έννοια ότι και αυτό είναι απόρροια των ταυτίσεων, ‘το Εγώ είναι ένας ψυχικός φορέας που σταδιακά εμφανίζεται ως διαφοροποίηση του αυτό λόγω της επαφής με τον έξω κόσμο. Ο μηχανισμός αυτής της «κατασκευής» είναι η εσωτερίκευση «εγκαταλειμμένων καθέξεων αντικειμένων»,

---

⁵⁴ S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, .ο.π., σελ. 58-9.

στοιχείων δηλαδή που απομένουν από τις διαδοχικές ταυτίσεις με «αντικείμενα» (άτομα του άμεσου περιβάλλοντος, στοιχεία συμπεριφοράς, χαρακτήρα κ.λπ.)⁵⁵.

Όπως προκύπτει το Εγώ και το Υπερεγώ έχουν παρόμοιους μηχανισμούς κατασκευής, και έτσι το ερώτημα που προκύπτει είναι αφού και τα δύο διαμορφώνονται με τον ίδιο τρόπο για ποιόν λόγο μόνο το Υπερεγώ να είναι αυτό που συνδέεται και εκπροσωπεί τον πολιτισμό και την κοινωνία; Και αν Εγώ και Υπερεγώ κατασκευάζονται με τον ίδιο τρόπο είναι και τα δύο κοινωνικά και άρα καθορισμένα; Και αν το Εγώ δημιουργείται μέσω των ταυτίσεων πώς μπορεί να θεωρηθεί ο αυτόνομος φορέας της ψυχής και ακόμα με ποιόν τρόπο συμβιώνει η αυτονομία αυτή του Εγώ με τα καθορισμένα στοιχεία της ψυχής; Αυτά είναι τα παράδοξα που εμφανίζονται στην θεωρία του Freud χωρίς βέβαια σε καμία περίπτωση να υπονομεύουν την μεγάλη συνεισφορά του.

---

⁵⁵ Κ. Λελεδάκης, *Το Υποκείμενο και τα Όρια της Αυτονομίας στο Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, εισαγ./επιμελ. Θάνος Λίποβατς, Βασίλης Ρωμανός, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2002, σελ. 84.

III. ΑΠΟ ΤΟΝ FREUD ΣΤΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ

Η φροϋδική διάκριση της ψυχής κατάφερε μέσα από την ψυχαναλυτική παράδοση να δώσει στον μεταδομισμό αυτό ακριβώς που του έλειπε, δηλαδή μια αυτή καθ' αυτή θεωρία κατασκευής του υποκειμένου. Παρόλα αυτά ακολουθεί και η φροϋδική θεωρία μια πορεία παράλληλη με αυτή του μεταδομισμού καθώς, όπως και ο μεταδομισμός, καταφέρνει να εισάγει μια εναλλακτική θεώρηση του υποκειμένου η οποία επιτρέπει την συνύπαρξη προσδιορισμού και απροσδιοριστίας στην ψυχή. Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και ο Καστοριάδης ο οποίος όμως έχοντας ως κύριο σκοπό να διατυπώσει μια θεωρία της αυτονομίας καταφέρνει να διορθώσει πολλά κακώς κείμενα του Freud.

Ξεκινώντας, λοιπόν, από μια κριτική ανάλυση της θεώρησης της ψυχής στον Freud θα την αντιδιαστείλουμε με αυτήν του Καστοριάδη ώστε ταυτόχρονα να αναδυθεί η επαναδιατύπωση που ο Καστοριάδης ουσιαστικά επέφερε στην φροϋδική θεωρία.

Στην περιγραφή τις τριμερούς διάκρισης της ψυχής που έγινε παραπάνω είναι εμφανές ότι στο Εγώ δίνεται ένας ρόλος ξέχωρος από ότι στους άλλους δύο ψυχικούς φορείς. Το Εγώ είναι ο φορέας της ταυτότητας, της αρχής της πραγματικότητας, ο φορέας του Λόγου, ένας μηχανισμός άμυνας αλλά και ο διαμεσολαβητής που σκοπό έχει την εξισορρόπηση. Έτσι το Εγώ για τον Freud κατέχει τη δυνατότητα καθώς και την βούληση που του επιτρέπει να έχει τον έλεγχο και να μπορεί να παρεμβαίνει. Το Εγώ επομένως αποκτά μια σχετική αυτονομία η οποία έτσι και αλλιώς είναι οριοθετημένη από την ύπαρξη και μόνο των άλλων δυο μερών της ψυχής. Επιπλέον η βούληση και η

σχετική αυτή αυτονομία του Εγώ λαμβάνονται από την φροϋδική θεωρία ως δεδομένες αφού δεν υπάρχει κανένα σημείο θεμελίωσης τους. Σε αυτό το σημείο είναι εμφανής η μεταφορά ενός κλασσικού μοντέλου του διαφωτισμού στην κατασκευή της θεωρίας περί ψυχής, όπου ο λόγος υπάρχει σε ένα συγκεκριμένο μέρος της ψυχής και ελέγχει τα υπόλοιπα εγκαθιδρύοντας μια ισορροπία.

Ο Freud επίσης υπέδειξε και τον τρόπο διαμόρφωσης του Εγώ, κατά τον οποίο το Εγώ δημιουργείται ως συνέπεια της επαφής με τον έξω κόσμο και συνεχίζει να κατασκευάζεται μέσω της διαδικασίας των διαδοχικών ταυτίσεων με τα αντικείμενα, τα οποία αφού εγκαταλειφθούν κάποια στοιχεία τους εσωτερικεύονται από το υποκείμενο. Κατά συνέπεια είναι λογικό όλα αυτά τα εσωτερικευμένα στοιχεία να επηρεάζουν σε έναν βαθμό την επιλογή των νέων στοιχείων. Ταυτόχρονα το Εγώ ποτέ δεν αποκόβεται ολοκληρωτικά από το Αυτό από το οποίο και εμφανίστηκε. Είναι φανερό λοιπόν ότι δημιουργείται ένα παράδοξο στην θεωρία του Freud και πολλά σημεία της παραμένουν ασαφή. Αυτό συμβαίνει διότι διαφαίνεται μια αναντιστοιχία ανάμεσα στις δυνατότητες που δίνονται στο Εγώ και τις διαδικασίες διαμόρφωσης του. Υπάρχει μια ασάφεια ως προς την πηγή της βούλησης και της οριοθετημένης αυτονομίας που αποδίδεται στο Εγώ, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες δημιουργίας του. Τελικώς δεν είναι ξεκάθαρο το αν και κατά πόσο το Εγώ μπορεί να προσδιοριστεί, δημιουργώντας μια προβληματική στην θεωρία του Freud που μπορεί να λύσει η θεώρηση του Καστοριάδη.

Ο Καστοριάδης δανείζεται την ουσία του φροϋδικού ασυνειδήτου και θεωρεί την ψυχή έναν 'παραστασιακό/αισθηματικό/προθεσιακό ρου' με έναν χαρακτήρα μαγματικού εξασφαλίζει την ταυτόχρονη ύπαρξη στοιχείων καθορισμένων και μη. 'Για τον Καστοριάδη ότι ασυνειδήτως εκτυλίσσεται δεν αποτελεί απλά και μόνο επανάληψη

του παρελθόντος αλλά δημιουργία στον βαθμό που η συγκρουσιακή διαχρονική στιβάδωση της ψυχής οδηγεί σε ψυχικές δομήσεις – αναδομήσεις και στην ανάδυση νέων μορφών, νέων παραστάσεων. Η αυτοαλλοίωση ως δημιουργία και ως καταστροφή συμβαδίζει με την διατήρηση και την επανάληψη, εξ ου και η αναγκαιότητα να στοχαστούμε το ασυνείδητο ως μαγματικό⁵⁶. Σε αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται η ανοικτότητα στο έργο του Καστοριάδη και είναι αναγκαία για να την διατύπωση μιας θεωρίας ταυτόχρονου προσδιορισμού και σημείων απροσδιοριστίας και είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την δημιουργία μιας εναλλακτικής θεωρίας για το υποκείμενο καθώς και την αυτονομία του. Για τον Καστοριάδη το Αυτό από την δεύτερη τοπική και το ασυνείδητο από την πρώτη αποτελούν μια ανεξάντλητη δημιουργική πηγή φαντασιακών μορφών για την ψυχή αλλά και χαρακτηρίζονται από την επικράτηση της ριζικής φαντασίας. Η αντινομία που ο ίδιος αντιλαμβάνεται στην φροϋδική θεωρία είναι ότι ενώ ο Freud ανακαλύπτει έμμεσα την έννοια της ριζικής φαντασίας επιμένει να της δίνει μια χροιά «ρεαλιστική» και «πραγματική» στην έννοια της παράστασης απαλλάσσοντας την φαντασία από την βασική ικανότητα που ο Καστοριάδης της καταλογίζει, αυτή της δημιουργίας. ‘Η ύπαρξη της ριζικής φαντασίας μοιάζει να συγκαλύπτεται από τον θετικιστικό ρεαλισμό του Φρόιντ και την αδύνατη προσπάθεια να ευθυγραμμιστεί με την επιστήμη και την φιλοσοφία της εποχής του’⁵⁷. Μια σημαντική, λοιπόν, διάσταση της φαντασίας δείχνει να παραγκωνίζεται από την παραδοσιακή θεώρηση, η δυναμική της να συγκροτεί το ριζικά νέο και κατ’ επέκτασιν η επίδρασή της στην διαμόρφωση της πραγματικότητας.

---

⁵⁶ Γ. Στεφανάτος, *Η Ψυχανάλυση στην Πορεία της Σκέψης του Καστοριάδη Ρήξεις, Συνέπειες, Προοπτικές*, ό.π., σελ. 61.

⁵⁷ *Αυτ.*, σελ. 58.

Περνώντας τώρα στην έννοια της φροϋδικής μετουσίωσης, ο Καστοριάδης καταφέρνει να δώσει μια ολοκληρωμένη θεωρία για την μετουσίωση, δίνοντας της μια νέα ερμηνεία πέρα από τα πλαίσια της ψυχανάλυσης και της φροϋδικής θεωρίας. Η μετουσίωση στο έργο του Καστοριάδη είναι η προϋπόθεση για την κοινωνική μεταμόρφωση και για την επίτευξη της αυτονομίας. Στον ίδιο έχουμε την διάκριση μεταξύ φύσης και νόμου, και την εμφάνιση της μετουσίωσης ως μιας διαδικασίας με την οποία ο νόμος διεισδύει στην ψυχή. Οι κοινωνικές φαντασιακές σημασίες που διεισδύουν στην ψυχή ως ο νόμος του πολιτισμού, αποτελούν δημιουργία του κοινωνικού φαντασιακού δηλαδή της ανθρώπινης ριζικής δημιουργίας που είναι θεμέλιο κάθε πολιτισμού. Η επιτυχία του Καστοριάδη έγκειται στο γεγονός ότι καταφέρνει να κατασκευάσει μία θεωρία μέσα από την οποία το άτομο, σε αντίθεση προς την ατομική ψυχή, συνιστά κοινωνική κατασκευή και, ως εκ τούτου, είναι κάθε φορά σε τεράστιο βαθμό καθορισμένο από την κοινωνία μέσα στην οποία γεννιέται και μεγαλώνει. Η ψυχή μετουσιώνει τους κοινωνικούς θεσμούς, πιο συγκεκριμένα, το βρέφος μετουσιώνει μέσα από την επαφή του με τη μητέρα τις κοινωνικές φαντασιακές σημασίες. Επομένως, το άτομο αναγκάζεται να αντικαταστήσει τα χωρίς επένδυση αντικείμενα με αντικείμενα που υπάρχουν μέσα στην κοινωνική τους θέσμιση. Εφόσον το υποκείμενο θεωρείται δημιουργία και θεσμός της κοινωνίας, τότε το ατομικό συνδέεται αναπόσπαστα με το κοινωνικό. Αναγνωρίζεται δηλαδή ότι τόσο η ψυχή όσο και το κοινωνικο-ιστορικό αποτελούν εκδηλώσεις του ριζικού φαντασιακού.

Ο Καστοριάδης καταφέρνει με την ριζική φαντασία και τη μαγματική ουσία του υποκειμένου δυο πάρα πολύ σημαντικά πράγματα. Πρώτον, 'ξεπερνά το δίλλημα του αναγωγισμού σχετικά με το βιολογικό έναντι του κοινωνικού προσδιορισμού της ψυχής (ή του ανθρώπινου υποκειμένου). Οι βιολογικοί προσδιορισμοί είναι πάντα παρόντες για

την ανθρώπινη ψυχή, αλλά υπάρχουν εκεί ως συντρίμια μετά από ένα ναυάγιο, όπως το εξέφρασε ο Καστοριάδης. Από την άλλη πλευρά, είναι αλήθεια ότι οι κοινωνικοί προσδιορισμοί κατασκευάζουν την συνειδητή στιβάδα της ψυχής, σπάζοντας τον μονήρη πυρήνα της, και ότι διαποτίζουν με κοινωνικές σημασίες τις φαντασματεύσεις του ασυνείδητου. Δεν μπορούν όμως ούτε να εξαλείψουν την ριζική φαντασία της ψυχής ούτε να κατασκευάσουν το ασυνείδητο. Αυτό υπάρχει εκεί ως σταθερή πηγή αλλοίωσης του κοινωνικού [...]. Δεύτερον, ξεπερνά το μεθοδολογικό (και οντολογικό) δίλημμα μεταξύ ατομικισμού και ολισμού (λειτουργικού ή δομικού) καθώς επίσης και τη διάμεση μεθοδολογία (οντολογία) της αλληλεπίδρασης (interactionism)⁵⁸.

Στο Freud από την άλλη, η μετουσίωση είναι λειψή, ασαφής, περιστασιακή και αδυνατεί να ερμηνεύσει την κοινωνική διαμόρφωση του ατόμου αλλά και η προσπάθεια να εμφανιστεί το οικοδόμημα της θέσμησης της κοινωνίας ως απόρροια τάσεων της ψυχής αποτυγχάνει. Άλλωστε και ο ίδιος ο Freud είχε αντιληφθεί αυτό το κενό. Οι προσπάθειες του να ερμηνεύσει την γέννηση της κοινωνίας μέσω των ενορμήσεων είναι ανεπιτυχείς διότι πρέπει πρώτα απ' όλα να υπάρχει κοινωνία για να υπάρχουν άτομα, καθώς το υποκείμενο εξανθρωπίζεται ακριβώς μέσα από την κοινωνία. Κατά τον Καστοριάδη είναι λάθος η ψυχαναλυτική απάντηση που δίνει ο Freud στο ερώτημα της δημιουργίας της κοινωνίας. Η ψυχή δεν ανάγεται στην κοινωνία, ούτε και η κοινωνία ανάγεται στην ψυχή, διότι δεν υπάρχει τίποτα μέσα στο ασυνείδητο που να μπορεί να παράγει οτιδήποτε κοινωνικό. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο το να προσπαθήσει κανείς να παράγει θεσμούς από το ασυνείδητο και τις ενορμήσεις είναι ατελέσφορο. 'Υπάρχει κάτι το θεμελιώδες στην ψυχή, που ανταποκρίνεται στην θέσμηση της κοινωνίας ως

---

⁵⁸ Φ. Θεοδωρίδης, *Η Σημασία του Έργου του Καστοριάδη για την Κοινωνική και Ιστορική Έρευνα* στο Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, ό.π., σελ. 204.

φαντασιακή θέσμιση και ακριβώς όχι ως λειτουργικής θέσμιση – και αυτό είναι εκείνο που κατά κάποιο τρόπο συνεχώς του ξεφεύγει του Freud⁵⁹. Επίσης, ο Freud κάνει μια προσπάθεια να εισάγει την ψυχική μονάδα/άτομο στην κοινωνία και τον πολιτισμό, μέσα από όρους όπως η ταύτιση, η μετουσίωση, η κοινωνικοποίηση. Σύμφωνα με την δεύτερη τοπική εκπρόσωποι του νόμου είναι το Εγώ και το Υπερεγώ, το κοινωνικό καθιερύεται στο υπερεγώ, και επομένως τα ασυνείδητα τμήματα του Υπερεγώ περιλαμβάνουν το ασυνείδητο κοινωνικό. Οι δε κανόνες που βρίσκονται στο Υπερεγώ, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας εισαγωγής του υποκειμένου σε αυτό που ονομάζεται πολιτισμός θα τροποποιήσουν την κατεύθυνση των ενορμήσεων επηρεάζοντας τους τρόπους και τις μορφές εκφόρτισής τους. Παρόλα αυτά, στην θεωρία του Freud εμφανίζεται το κοινωνικό μέσα στο άτομο και όχι το άτομο ως αυτό καθαυτό κοινωνικό. Αντίθετα, στον Καστοριάδη οι κοινωνικές φαντασιακές σημασίες δεν είναι αναγώγιμες στη μεταβολή της υπόστασης των ψυχικών ενορμήσεων, αφού η μετουσίωση αποτελεί την ψυχική όψη της διαδικασίας που η κοινωνική της όψη είναι η κατασκευή του ατόμου.

Γυρνώντας τώρα στον Freud, η στάση του ως προς τον ρόλο της ψυχανάλυσης είναι εξαιρετικά αμφίσημος. Από την μια πλευρά, εμφανίζεται να πιστεύει ότι επειδή οι ασυνείδητες δομές αποτελούν τους φορείς μιας ιδιαίτερης πραγματικότητας, για να οδηγηθούμε σ' ένα μονισμό της λίμπιντο, πρέπει να θεωρήσουμε ότι η αναδύση ενός σχετικού αυτόνομου ατόμου αποτελεί το προϊόν αλλά και την κανονιστική αρχή της ανθρώπινης ανάπτυξης (ατομίκευση)⁶⁰. Με άλλα λόγια ο κύριος στόχος της ψυχανάλυσης, ο θετικιστικός της στόχος είναι να μπορέσει να δημιουργήσει ένα

---

⁵⁹ Κ. Καστοριάδης, *Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία* στο έργο *Οι Ομιλίες στην Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2000, σελ. 49.

⁶⁰ Β. Ρωμανός, *Η Έννοια του Αυτόνομου Υποκειμένου Μετά τον Καντ* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, ό.π., σελ. 49.

υποκείμενο το οποίο θα είναι ικανό να γίνει κυρίαρχο των ορμών του και γενικότερα να καταφέρει να ελέγξει το ασυνείδητο μέσω της σταδιακής υποκατάστασης του από το Εγώ. Το εγχείρημα αυτό συνοψίζεται πλήρως στην γνωστή ρήση του Freud «Όπου Αυτό είναι πρέπει Εγώ να γίνω». Μια ρήση την οποία εμπνεύστηκε από την Zuyder Zee (Νότια Θάλασσα), μέρος της οποίας μετατράπηκε πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σε λίμνη και έπειτα σε γόνιμο έδαφος. Με αυτό τον τρόπο τονίζεται ότι η προσπάθεια συνειδητότητας των ασυνείδητων διεργασιών μπορεί να μετατρέψει την 'θάλασσα' του ασυνειδήτου σε γόνιμη γη. Διαφαίνεται έτσι μια τάση επίτευξης της ενότητας και λείανσης των διχασμών και της ετερότητας που ενυπάρχει στην ψυχή, μέσω της εξάλειψης των ψευδαισθήσεων και την εγκαθίδρυση και λειτουργία στο άτομο της αρχής της πραγματικότητας. Άλλωστε για τον Freud η ωρίμανση του υποκειμένου επιτυγχάνεται όταν αυτό λειτουργεί κυρίως βάζοντας μπροστά την αρχή της πραγματικότητας και όταν στηριζόμενο στην αυτογνωσία και την διαπίστωση των διαφορετικών συγκρουόμενων πλευρών του ψυχικού οργάνου οδηγηθεί στην ψυχική συνοχή και ενότητα.

Από την άλλη πλευρά, στο έργο «Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας» εκφράζεται από τον Freud μια διαφορετική άποψη κάθε άλλο παρά θετικιστική. Στο έργο αυτό είναι φανερό η πάλη μεταξύ των περιορισμών που ο πολιτισμός και κατ' επέκταση η κοινωνία επιβάλλει και η συνεχής αναζήτηση της ηδονής από το υποκείμενο. Όπως γράφει και ο ίδιος 'ο σκοπός της ζωής είναι απλά το πρόγραμμα της αρχής της ηδονής', η οποία εξουσιάζει το ψυχικό όργανο. Ο πολιτισμός αν και δημιουργήθηκε για να καλυτερέψει τις συνθήκες ζωής του υποκειμένου αποτελεί την μεγαλύτερη πηγή δυστυχίας του διότι ακριβώς ματαιώνει τις ενορμήσεις συντελώντας έτσι στην στέρηση, στην καταπίεση και

την δυστυχία. Το άτομο υπόκειται σε ένα 'βαθμό στέρησης που του επιβάλλει η κοινωνία για χάρη των πολιτιστικών της ιδανικών, και συμπεράναμε πως θα σήμαινε επιστροφή σε δυνατότητες ευτυχίας, αν αυτές οι απαιτήσεις καταργούνταν ή μετριάζονταν σημαντικά'⁶¹. Η κοινωνία ουσιαστικά γεννάται με την θεμελίωση των απαγορεύσεων.

Ο πολιτισμός ορίζεται ως το σύνολο των επιτευγμάτων και των θεσμών που έχουν ως στόχο τους την προστασία των ατόμων από την φύση και την ρύθμιση των μεταξύ τους σχέσεων, πράγμα που δημιουργεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ειρηνική συμβίωση μέσα σε μια κοινωνία αλλά για την 'νίκη' αυτή του Εγώ έναντι των ενορμήσεων το τίμημα δεν είναι διόλου ασήμαντο αφού συνοδεύεται με πόνο και παραιτήσεις. Παραιτήσεις που όντας ανεκπλήρωτες επιθυμίες οδηγούν στην νεύρωση διότι πολλά άτομα δεν μπορούν να αντέξουν τις απαγορεύσεις που τίθενται από την κοινωνία για χάρη των πολιτιστικών ιδεωδών. Βασικό μηχανισμό της κοινωνίας, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, αποτελεί η μετουσίωση που χαρακτηρίζεται από τον Freud ως το βασικότερο χαρακτηριστικό του πολιτισμού αλλά και βίαιοι καταπάτηση των ενστίκτων, η οποία αν δεν κατευναστεί μπορεί να δημιουργήσει σοβαρές διαταραχές. Το παράδειγμα που φέρει ο Freud για να υπογραμμίσει την εμπλοκή της μετουσίωσης και τις απόρροιες της αποτελεί ο πρωκτικός ερωτισμός του νέου ανθρώπου, όπου το αρχικό ενδιαφέρον για την απεκκριτική λειτουργία, το όργανο και τα προϊόντα της γίνονται στην διάρκεια της ανάπτυξης τάξη, καθαριότητα, πολιτιστικές απαιτήσεις.

Τις παραπάνω απόψεις σχολιάζει ο Καστοριάδης σε πολλά σημεία του έργου του διαπιστώνοντας δύο σημαντικές αδυναμίες. Πρώτον, ότι αυτό που ο Freud δεν κάνει κατανοητό είναι η γένεση της κοινωνίας διότι η προσπάθεια του να παραγάγει τους

---

⁶¹ S. Freud, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας: Το μέλλον μιας αυταπάτης*, μτφρ. Γιώργου Βαμβαλή, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1974, σελ. 26.

θεσμούς από το ασυνείδητο και τις ενορμήσεις είναι αδύνατη. ‘Το να λέει κανείς ότι η μετουσίωση επιβλήθηκε στις ενορμήσεις από τον πολιτισμό, τη στιγμή που είναι προφανές ότι ο «πολιτισμός» - δηλαδή μια οποιαδήποτε μορφή θεσμισμένης κοινωνίας και ήδη η γλώσσα – δεν μπορεί να υπάρξει, παρά εάν και μόνο εάν υπάρχει μετουσίωση, δείχνει την αδυνατότητα αναγωγής του κοινωνικο-ιστορικού στο ψυχικό, όπως δείχνει συγχρόνως και την αδυνατότητα του αντίστροφου’⁶². Και δεύτερον, ότι ο ίδιος παραβλέπει το γεγονός ότι η κοινωνικοποίηση της ψυχής δεν έχει μόνο θετικές ή αρνητικές πλευρές και επισημαίνει ότι ο Freud είτε αυτό δεν το αντιλαμβάνεται, είτε το βλέπει μερικά. ‘Κατ’ αρχήν, υπάρχει κάτι το θεμελιώδες στην ψυχή που ανταποκρίνεται στην θέσμιση της κοινωνίας ως φαντασιακής θέσμησης και όχι ως λειτουργικής θέσμησης – και αυτό είναι το στοιχείο που κατά κάποιο τρόπο συνεχώς ξέφευγε στον Freud. Η ψυχή έχει ανάγκη νοήματος και η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας προσφέρει πάντα νόημα στην ψυχή. [...] Βεβαίως αυτό το νόημα που δίνει η κοινωνία στην ψυχή είναι από μίας άποψη τελείως αντίθετο από το πρωταρχικό νόημα που η ίδια η ψυχή αναζητά.’⁶³ Για τον Καστοριάδη μεταξύ κοινωνίας και ψυχής ‘πρέπει να υπάρχει μια κάποια ανταπόκριση ανάμεσα στις απαιτήσεις της ψυχής και τις απαιτήσεις της κοινωνίας. Η ανταπόκριση αυτή ανάγεται στο ότι οι θεσμοί και οι κοινωνικές φαντασιακές σημασίες πρέπει να προσφέρουν νόημα στην κοινωνικοποιημένη ψυχή, δηλαδή πρέπει να δημιουργούν για την ψυχή έναν ημερήσιο κόσμο [...]. Συνεπώς στο ερώτημα «από πού προέρχεται η κοινωνία;» μπορούμε να απαντήσουμε μόνο με το ότι η κοινωνία είναι μια δημιουργία, μια συλλογική δημιουργία, μια δημιουργία της ανώνυμης συλλογικότητας ή, με άλλα λόγια, του ριζικού θεσμίζοντος κοινωνικού φαντασιακού.

---

⁶² Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σελ. 439.

⁶³ Κ. Καστοριάδης, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία: πέντε διαλέξεις στη Βόρειο Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2001, σελ. 56-57.

[...] Γιατί λοιπόν οι δύο προσπάθειες του Freud να παραγάγει την κοινωνία από το ασυνείδητο αποτυγχάνουν; Διότι και οι δύο προϋποθέτουν με την μια ή με την άλλη μορφή αυτό που θέλουν να αποδείξουν, ή να παραγάγουν, προϋποθέτουν τον θεσμό.⁶⁴

Ο Καστοριάδης βλέπει το υποκείμενο ως μια οντότητα μαγματική και διαστρωματοποιημένη που στον πυρήνα της υπάρχει μια ασυνείδητη ψυχή, στην οποία ακόμα και μετά την ρήξη που θα υποστεί από την κοινωνία, θα δεσπόζει το ριζικό φαντασιακό. 'Μια δεύτερη περιοχή καταλαμβάνεται από την συνείδηση και το κυρίως κοινωνικό άτομο, βυθισμένο στον κοινωνικό λόγο με τις αξίες και τους τρόπους σκέψης που το διέπουν. Η παρελθούσα ιστορία του εαυτού, εγκαταλειμμένα αντικείμενα κάθεξης και σχήματα νόησης, αφήνουν το ανεξάλειπτο σημάδι τους και παραμένουν πολλαπλώς συνδεδεμένα με την τρέχουσα οργάνωση του εαυτού.'⁶⁵ 'Η ανθρώπινη υποκειμενικότητα είναι ψευτοκλεισμένη σφαίρα, η οποία μπορεί να αυτοδιαστέλλεται, μπορεί να αλληλοεπιδρά με άλλες ψευδοσφαίρες του ίδιου τύπου και μπορεί να ξαναθέτει υπό συζήτηση τις συνθήκες, ή τους νόμους, του κλεισίματος του. Η αυτοδιαστολή σημαίνει ότι ο ανθρώπινος κόσμος, ο κόσμος ο προσιτός στην ανθρώπινη υποκειμενικότητα, δεν έχει δοθεί μια για πάντα, είναι συγχρόνως δυνάμενος να εκταθεί και δυνάμενος να τροποποιηθεί (προς τα «έξω» και προς τα «μέσα»). Μιλήσαμε ήδη γι' αυτήν τη δυνατότητα, για το ρίζωμα της στη ριζική φαντασία της ψυχής, για την αλληλεξάρτηση της με τη θέσμιση της κοινωνίας.'⁶⁶

---

⁶⁴ Κ. Καστοριάδης, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία: πέντε διαλέξεις στη Βόρειο Ελλάδα*, ό.π., σελ. 54-55.

⁶⁵ Α. Κιουπκιάδης, *Η Οντολογία του Υποκειμένου στο Έργο του Κ. Καστοριάδη*, στο Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, πρόλ. Κ. Δεσποτόπουλος, Όμιλος Φύλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & εκδ. Ύψιλον, 2007, σελ. 244-245.

⁶⁶ Κ. Καστοριάδης, *Ο Θρυμματισμένος Κόσμος*, ό.π., σελ. 211.

Η επιτυχία στην θεώρηση του Καστοριάδη, λοιπόν, καθώς και η προσφορά του σε σχέση με την θεωρία περί ψυχής του Freud έγκειται στο γεγονός ότι καταφέρνει στην θέση του παραδοσιακού δυισμού να θέσει, λόγω του τρόπου του είναι του μάγματος, τη δυνατότητα να έχουμε μια ψυχή η οποία να μην είναι κοινωνικά καθορισμένη όμως ποτέ δεν καθορίζεται πλήρως. Επιπλέον, δίνοντας κεντρική θέση στο τρόπο του είναι του ασυνειδήτου, στο μαγματικό του χαρακτήρα, στην ριζική φαντασία και την μετουσίωση επιτρέπει την ύπαρξη της ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας και καινοτομίας χωρίς να την υποβαθμίζει το κοινωνικοιστορικό πλαίσιο και την κυρίαρχη επιρροή του στην διαμόρφωση του υποκειμένου. Έτσι ο Καστοριάδης, υπό το πρίσμα του μεταδομισμού, δημιουργεί μια νέα προοπτική όπου ‘η ριζική διάκριση μεταξύ του αυτόνομου υποκειμένου της σκέψης και δράσης και του –ετερόνομου- υποκειμένου που προκύπτει από τους κοινωνικούς –γλωσσικούς- καθορισμούς μπορεί να ξεπεραστεί. Το κρίσιμο σημείο έγκειται στην αναγνώριση ότι ο φορέας των καθορισμών και ο φορέας της αυτονομίας δεν είναι διακριτά μέρη του υποκειμένου, αλλά ταυτίζονται.’⁶⁷

Επιπλέον, ‘η θεώρηση του ενσωματώνει μια ψυχαναλυτική διάσταση, αλλά την αδειάζει σε μεγάλο βαθμό από μη τυπικές καθολικότητες του ατομικού ψυχισμού, εντάσσοντας την ψυχή σε ένα μεταβλητό κοινωνικοϊστορικό περικείμενο που την κατακλύζει με τα περιεχόμενα του. Ταυτόχρονα, θεματοποιεί μια παραγωγική ικανότητα που μετατρέπει τον εαυτό σε ανοικτή, ενδεχομένως ρηξικέλευθη διαδικασία. Ο συνδυασμός αυτών των ιδεών συνυφαίνει μια ισχυρή εννοιολογική απόδοση του υποκειμένου, που αναγνωρίζει την κοινωνιολογική ποικιλία των τύπων προσωπικότητας, εξηγεί την ατομική διαφορετικότητα και αλλαγή και ερμηνεύει κεντρικές διαστάσεις της

---

⁶⁷ Κ. Λελεδάκης, *Το Υποκείμενο και τα Όρια της Αυτονομίας* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, ό.π., σελ. 83.

ατομικής δράσης. [...] Χαράσσει, έτσι, έναν τρίτο δρόμο ανάμεσα στις μη κριτικές απόψεις που παραγνωρίζουν το ασυνείδητο και το κοινωνικοϊστορικό ριζώμα του ατόμου, και στις «κριτικές» αντιλήψεις που εξισώνουν τη σύμφυση με την κοινωνία και τις ασυνείδητες διεργασίες με αναπόδραστο ετεροκαθορισμό.⁶⁸

Έχοντας, λοιπόν, ο Καστοριάδης έναν ανθρωποκεντρικό στοχασμό, μια κριτική κοινωνική θεωρία και απόλυτη πίστη στην ανθρώπινη δημιουργικότητα, η κοινωνική θεώρηση του σαν σύνολο είναι δύσκολο να καταταγεί σε ένα συγκεκριμένο ρεύμα ή μια κατηγορία. Θα έλεγε κανείς ότι 'ο Καστοριάδης εντάσσεται στην κονστρουκτιβιστή και κοινοτιστική «επιστημολογία», σύμφωνα με την οποία το άτομο είναι κοινωνικά συγκροτημένο, μια φαντασιακή κοινωνική σημασία, ένα προϊόν λόγων, κανόνων πρακτικών και διυποκειμενικά καθορισμένων ρόλων. Ως δημιούργημα της ριζικής θεμελιωτικής δύναμης της θεσμίζουσας κοινωνίας, η ταυτότητα του ατόμου ριζώνει σε προηγούμενες σχέσεις, εγκυστώνεται σε πολιτισμικές, συμβολικές και γλωσσικές δομές. Από την κονστρουκτιβιστική αυτή σκοπιά, ο Καστοριάδης είναι σε θέση να επιτεθεί τόσο στον φιλελεύθερο ατομικισμό όσο και στην παράδοση της φιλοσοφίας του υποκειμένου, που συγκλίνουν στην εκ μέρους τους αντίληψη του υποκειμένου ως ενός καθαρού, αφηρημένου, εξαϋλωμένου ορθολογικού παράγοντα.⁶⁹ Αυτό όμως δεν τον κατατάσσει πλήρως στο δομισμό ή τον μεταδομισμό αφού ενώ η θεωρία του διαθέτει πολλά στοιχεία του τελευταίου οι πολλές διαφορετικές πτυχές που λαμβάνει το έργο του και τα πεδία που καλύπτει δύσκολα μπαίνουν κάτω από ένα συγκεκριμένο ρεύμα. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η σύλληψη του και η διαφορετική σκοπιά με την οποία φώτισε την έννοια της ψυχής και της αυτονομίας μέσα από την ταυτόχρονη κριτική του

---

⁶⁸ Α. Κιουπκιόλης, *Η Οντολογία του Υποκειμένου στο Έργο του Κ. Καστοριάδη*, ό.π., σελ. 246.

⁶⁹ Α. Καλυβάς, «Κανονιστικότητα και Κριτική στην Θεωρία της Αυτονομίας του Καστοριάδη», μτφρ. Φ. Τερζάκης, *Νέα Κοινωνιολογία*, τχ. 31, Φθινόπωρο 2000, σελ. 100.

νεωτερισμού και της ατομικής παθητικότητας αποτελούν μια εναλλακτική πρόταση στον χώρο της διανόησης.

Στην θεώρηση του Καστοριάδη όμως δεν λείπουν και κάποια προβληματικά σημεία. Παραπάνω έγινε μια εκτενής αναφορά στα θετικά σημεία που η θεώρηση του Καστοριάδη έχει συγκρίνοντας την και με την θεώρηση του Freud. Το βασικότερο όμως μειονέκτημα που εμφανίζεται στον Καστοριάδη είναι η έλλειψη φορέων στην ψυχή, αυτό δηλαδή που λείπει από τον Καστοριάδη είναι οι φορείς της ψυχής, αφού ο ίδιος να μην πραγματεύεται την ψυχή, πάντοτε όμως ως γενικότητα χωρίς να διευκρινίζει τους φορείς της ψυχής ή να έστω να την διακρίνει σε κάποια επίπεδα ή κάποια μέρη. Αυτή η έλλειψη με την σειρά της του προκαλεί προβλήματα στην θεμελίωση της αυτονομίας. Αυτό συμβαίνει διότι ενώ ο Καστοριάδης πραγματεύεται μια ψυχή μαγματική, που επιτρέπει την ύπαρξη της απροσδιοριστίας, η ανυπαρξία φορέων συνεπάγεται και ανυπαρξία ενός φορέα πάνω στον οποίο θα μπορεί η αυτονομία να βασιστεί. Έτσι, το προβληματικό σημείο στην θεωρία του Καστοριάδη σχετίζεται με το φορέα της δράσης και κατά συνέπεια με τον φορέα της αυτονομίας, αφού «η «θέση» του φορέα αυτού μέσα στην ψυχή δεν διευκρινίζεται. Σε μερικά κείμενα φαίνεται ο φορέας αυτός να είναι διακριτός από το πεδίο των καθορισμών αναπαράγοντας τον παραδοσιακό δυϊσμό. Το πιο κρίσιμο όμως είναι ότι ο «τρόπος του είναι» του μάγματος αναγνωρίζεται μόνο από το ασυνείδητο το οποίο, εξ ορισμού, δεν είναι φορέας δράσης άρα και της δυνατότητας αυτονομίας. Για να είναι πλήρες το σχήμα του Καστοριάδη θα έπρεπε η αδυναμία πλήρους καθορισμού που αποδίδει στο ασυνείδητο να ισχύει και για το φορέα της δράσης όπως είναι, για παράδειγμα, το Εγώ στο φροϋδικό σχήμα.⁷⁰ Σε αυτό το «κενό»

---

⁷⁰ Κ. Λελεδάκης, *Το Υποκείμενο και τα Όρια της Αυτονομίας* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, ό.π., σελ. 88.

που υπάρχει στον Καστοριάδη μπορεί να εισχωρήσει η δεύτερη τοπική του Freud διότι συνδυάζοντας τον μαγματικό χαρακτήρα και την ριζική φαντασία από την μία και τους φορείς της ψυχής από την δεύτερη τοπική του Freud η αυτονομία γίνεται πλέον μια δυνατότητα. Η δεύτερη τοπική αλλά και τα διάφορα ασαφή ζητήματα στον Freud, όπως για παράδειγμα ο αυτόνομος ή όχι χαρακτήρας του Εγώ, μπορούν να λυθούν αν υιοθετηθεί ο μαγματικός χαρακτήρας που τους δίνεται από τον Καστοριάδη. Ταυτόχρονα η παράλειψη αυτή των φορέων από τον Καστοριάδη καλύπτεται με την δεύτερη τοπική του Freud αν υποθέσουμε ότι το Εγώ γίνεται ένας φορέας δράσης και αυτονομίας. Με αυτό τον τρόπο, ένα «μαγματικό Εγώ» αν μπορεί κανείς να το ονομάσει έτσι, θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίτευξη της αυτονομίας.

Τελειώνοντας, σε όλη την διάρκεια αυτής της εργασίας έγινε μια προσπάθεια να αναδειχθεί η εναλλακτική κατεύθυνση την οποία υιοθετεί ο μεταδομισμός, και συγκεκριμένα ο Κ. Καστοριάδης, ο οποίος με μια προσέγγιση, παράλληλη της οποίας ακολούθησαν και άλλοι, όπως ο Lacan, κατόρθωσε να επιτρέψει μια διαφορετική ερμηνεία στην περί ψυχής θεωρία στην πέρα από τον παραδοσιακό δυϊσμό. Η αντίληψη των μη απόλυτων ψυχικών καθορισμών που στον έργο του Καστοριάδη είναι μια αναγκαιότητα και ένα παραπάνω βήμα για να μπορέσει κανείς να μιλήσει ουσιαστικά για την αυτονομία. 'Η έλλειψη πλήρους καθορισμού σε συνδυασμό με τις ανώτερες γνωστικές ικανότητες του ανθρώπου και το «ανοικτό» της δόμησης επιτρέπουν τη δυνατότητα «αντικειμενοποίησης» και γνώσης από τον ίδιο το εγώ της «ιστορίας» του. Πρόκειται για ένα βήμα προς την αυτονομία: το επόμενο είναι η προσπάθεια ελέγχου και υπέρβασης των καθορισμών αυτών. Η επιδίωξη όμως αυτής της «γνώσης» και πολύ περισσότερο ο έλεγχος των καθορισμών προϋποθέτει την ύπαρξη μιας επιθυμίας και μιας

βούλησης προς την κατεύθυνση αυτή. [...] Η αυτονομία δίνει τα μέσα για την επιδίωξη στόχων και σκοπών πέρα από τους εγγενείς καθορισμούς, δεν μπορεί να προσδιορίσει όμως αυτούς τους στόχους. [...] Η αυτονομία δημιουργεί προϋποθέσεις. Δεν αποτελεί η ίδια έναν τελικό στόχο δράσης παρά μόνο ίσως σε μια αναχωρητική – με την θρησκευτική έννοια – προοπτική.⁷¹ Η αυτονομία τελικά δεν είναι μια ουτοπία είναι επιτεύξιμη, ταυτόχρονα όμως είναι περιορισμένη και είναι κάτι που το άτομο θα πρέπει να επιδιώξει για να το κατακτήσει διότι δεν χαρίζεται απλόχερα.

---

⁷¹ Κ. Λελεδάκης, *Το Υποκείμενο και τα Όρια της Αυτονομίας* στο *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, ό.π., σελ. 88-89.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή είχε ως στόχο να παρουσιάσει την θεώρηση της ψυχής όπως αυτή αναπτύχθηκε από δύο πρόσωπα πολύ σημαντικά, ο καθένας για διαφορετικούς λόγους, τον Κορνήλιο Καστοριάδη και τον Sigmund Freud. Ο πρώτος έχει χαρακτηριστεί ως ο φιλόσοφος της αυτονομίας, ίσως όχι άδικα, ενώ ο δεύτερος θεωρείται ο πατέρας της ψυχανάλυσης. Για τον Καστοριάδη, η ψυχή είναι αστείρευτη πηγή φαντασίας και για τον ίδιο η φαντασία νοείται ως το θεμέλιο στοιχείο της ανθρώπινης δημιουργίας. Η ψυχή στην ουσία της είναι μια *ex nihilo* δημιουργία, είναι το ριζικό φαντασιακό, είναι ένας πυρήνας νοήματος και μια συνεχής πηγή έκπληξης, είναι ένα μάγμα. Επίσης, ο ίδιος αντιλαμβάνεται την κοινωνική διαφοροποίηση ως μια διαδικασία συνεχούς δημιουργίας *ex nihilo* σημασιών, οι οποίες κατασκευάζουν ανάλογα την εκάστοτε κοινωνία. Το υποκείμενο για τον Καστοριάδη είναι κατεξοχήν ένα κοινωνικό άτομο, αφού αλλιώς η επιβίωσή του είναι αδύνατη, ταυτόχρονα όμως από μέσα του πηγάζει η ριζική φαντασία, που παρά τις επιπτώσεις της κοινωνίας η εξάλειψή της είναι αδύνατη. Το ζητούμενο πάντα στην θεώρηση αυτή είναι η αυτονομία. Ταυτόχρονα όμως με το σχήμα του Καστοριάδη, παρουσιάστηκε και την θεωρία της ψυχής του Freud, ο οποίος αρχικά διαιρεί την ψυχή σε συνειδητό, προσυνειδητό και ασυνειδητό ενώ στην συνέχεια, στην δεύτερη τοπική του, σε Εγώ, Υπερεγώ και Αυτό. Στην δεύτερη τοπική το Εγώ αναπτύσσεται για να σχεδιάζει και να ρυθμίζει την ικανοποίηση των ενορμήσεων με βάση τους περιορισμούς της πραγματικότητας. Το Υπερεγώ εσωτερικεύει τις κοινωνικές

αξίες και κανόνες μιας κοινωνίας, κυρίως μέσα από τα γονεϊκά πρότυπα. Ενώ το Αυτό είναι το μέρος της ψυχής που αποτελείται από ασυνείδητες ενορμήσεις με βιολογική βάση. Ακόμα στην εργασία αυτή, έγινε μια εκτενής σύγκριση μεταξύ του Καστοριάδη και του Freud όσον αφορά το ασυνείδητο και την ψυχή με τελικό σκοπό να αναδειχτεί το τι «κρατάει» ο Καστοριάδης από τον Freud, σε ποια σημεία ο Καστοριάδης καταφέρνει να πάει ένα βήμα παραπέρα αλλά και τι είναι αυτό στο οποίο ο Freud «υπερτερεί».

Τέλος, με βάση τις δύο αυτές θεωρίες και αφού έγινε μια πραγμάτευση της έννοιας της αυτονομίας σύμφωνα με την σύλληψη της από τον Καστοριάδη, τελικός στόχος αυτής της εργασίας ήταν να δοθεί μια απάντηση στον αν και κατά πόσον μπορεί να υπάρξει αυτονομία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κ. Καστοριάδης, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία : πέντε διαλέξεις στη Βόρειο Ελλάδα*, εκδ.

Ύψιλον, Αθήνα, 2001.

Κ. Καστοριάδης, *Οι Ομιλίες στην Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2000.

Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σ. Χαλικιάς, Γ. Σπαντιδάκη, Κ.

Σπαντιδάκης, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1985.

Κ. Καστοριάδης, *Καιρός*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1987.

Κ. Καστοριάδης, *Ο Θρυμματισμένος Κόσμος*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Κ. Σπαντιδάκης, εκδ. Ύψιλον,

1992.

Κ. Καστοριάδης, *Τα σταυροδρόμια του λαβυρίνθου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα,

1991.

Κ. Καστοριάδης, *Του Κορνήλιου Καστοριάδη*, συνεντ./μτφρ/επιμ. Τέτα Παπαδοπούλου,

εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2011.

Κ. Καστοριάδης, *Χώροι του ανθρώπου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1995.

Μ. Κρανάκη, *Διαβάζοντας τον Φρόυντ: Δέκα μαθήματα για την ψυχανάλυση*, απόδοση από τα γαλλικά της συγγραφέως, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1988.

Β. Ρωμανός, Θ. Λίποβατς, *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα*, εισαγ./επιμελ. Βασίλης Ρωμανός, Θάνος Λίποβατς, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2002.

Γ. Χαριτόπουλος, *Κορνήλιος Καστοριάδης: Κριτική επισκόπηση στην σκέψη του*, εκδ. Ύψιλον/Βιβλία, Αθήνα, 2004.

S. Freud, *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφρ. Κλαίρης Τρικεριώτη, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1977.

S. Freud, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας: Το μέλλον μιας αυταπάτης*, μτφρ. Γιώργου Βαμβαλή, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1974.

S. Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, μτφρ. Δ. Παναγιωτοπούλου, εισαγ. Θ. Χατζόπουλος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008.

S. Freud, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, μτφρ. Κλαίρη Τρικεριώτη, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1977.

A. Curtis, *The Castoriadis Reader*, Blackwell Publishers, Oxford, 1997.

J. White book, *Perversion and utopia: a study in psychoanalysis and critical theory*, Cambridge, Mass. : MIT Press, 1996.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Συλλογικό Έργο, *Ψυχή, Λόγος, Πόλις: Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη*, πρόλ. Κ. Δεσποτόπουλος, Όμιλος Φίλων του Κορνήλιου Καστοριάδη & εκδ. Ύψιλον, 2007.

Α. Καλυβάς, «Κανονιστικότητα και Κριτική στην Θεωρία της Αυτονομίας του Καστοριάδη», μτφρ. Φ. Τερζάκης, *Νέα Κοινωνιολογία*, τχ. 31, Φθινόπωρο 2000.